

JACEK ROGATKO

ZNALEZISKA SZCZĄTKÓW ZWIERZĘCYCH NA CMENTARZYSKACH GRUPY MASŁOMĘCKIEJ I KULTURY CZERNIACHOWSKIEJ¹

UWAGI WSTĘPNE

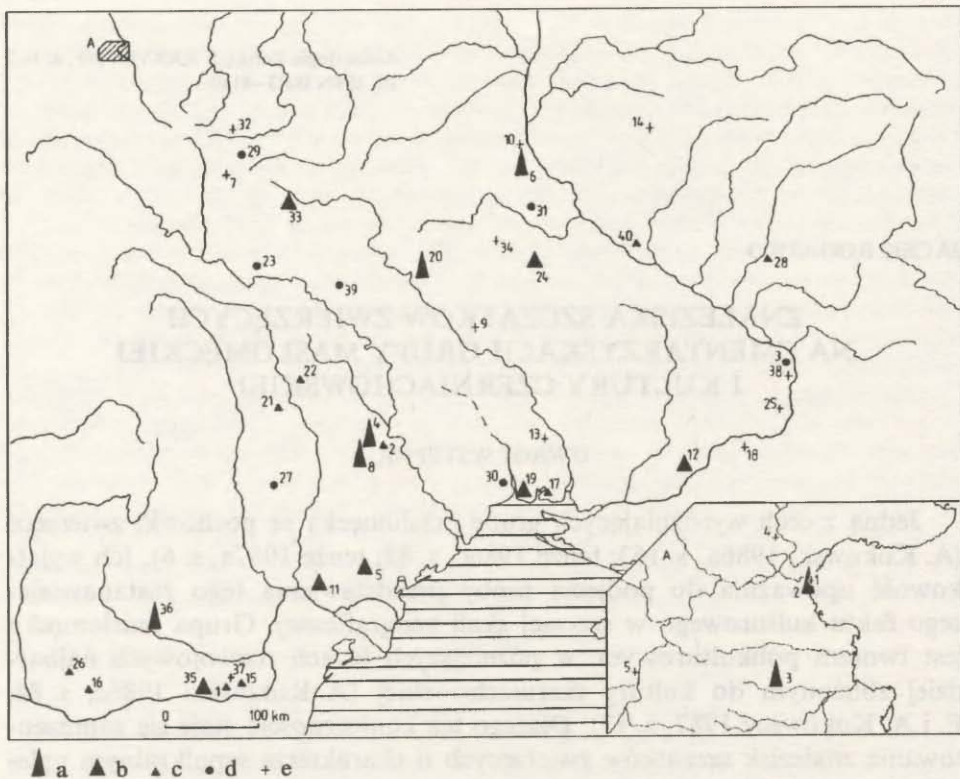
Jedną z cech wyróżniających grupę masłomęcką są pochówki zwierzęce (A. Kokowski 1986a, s. 163; tenże 1986c, s. 82; tenże 1987a, s. 6). Ich wyjątkowość upoważnia do podjęcia próby przedstawienia tego zastanawiającego faktu kulturowego w szerszej skali geograficznej. Grupa masłomęcka jest tworem polikulturowym, w późniejszych fazach rozwojowych najbardziej zbliżonym do kultury czerniachowskiej (A. Kokowski 1986c, s. 84; E. i A. Kokowscy 1987, s. 17). Dlatego też koniecznością staje się zaprezentowanie znalezisk szczątków zwierzęcych o charakterze sepulkralnym należących do tych obu zespołów. Interesująca nas problematyka nie była dotąd bliżej rozpatrywana, stanowiąc przedmiot głównie pobieżnych omówień w pracach materiałowo-syntetycznych i monograficznych (por. np. A. Kokowski 1986a, s. 163; tenże 1986c, s. 82; tenże 1987a, s. 6; A. Kokowski, W. Mazurek 1987, s. 294-295; I. Ioniță 1966, s. 239-240; E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko 1983, s. 34-37 tabela XIII pozycja 28; G.F. Nikitina 1985, s. 57-58, 77, 122-123 tabela Ia).

Ramy chronologiczne niniejszego opracowania określa młodszy okres rzymski.

Zakres terytorialny rozważań obejmuje wschodnią część Kotliny Hrubieszowskiej z granicami wyznaczonymi przez Grzędę Horodelską, Bug, Huczwę i Bukową (A. Kokowski 1986b, s. 15-16, ryc. 1) oraz Ukrainę z lewym dorzeczem Dniepru włącznie, Besarabię i Mołdawię wraz z Niziną Wołoską (V.D. Baran 1981, s. 3, 257 tabl. 82).

Pod uwagę wzięto 19 zespołów grobowych z 5 stanowisk grupy masłomęckiej i 218 obiektów z 43 cmentarzysk kultury czerniachowskiej (ryc. 1). Część źródeł dotyczących grupy masłomęckiej publikowana jest po raz pierwszy, informacje na temat kultury czerniachowskiej uzyskano z literatury

¹ Opracowanie zostało przygotowane na podstawie pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem doc. dra Jana Gurby w Katedrze Archeologii UMCS w Lublinie.

Ryc. 1. Cmentarzyska grupy masłomęczkiej i kultury czerniachowskiej zestawione w wykazie: a – nekropole liczące 101 i więcej grobów; b – 51–100 grobów; c – 21–50 grobów; d – 11–20 grobów; e – 1–10 grobów. Uwaga (dotyczy stanowisk kultury czerniachowskiej): nr 3 odpowiada dwóm cmentarzyskom, liczącym łącznie 13 grobów; nr 40 – z tej miejscowości znane są 3 nekropole, liczące ogółem 43 groby. Wg A. Kokowskiego (1986b, ryc. 1) i E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko (1983, s. 126–127 tabl. 1) z uzupełnieniami autora.

Rys. J. Rogatko

Abb. 1. Gräberfelder der Masłomęcz Gruppe und der Černjachov Kultur: a – Nekropolen mit 101 und mehr Bestattungen; b – 51–100 Bestattungen; c – 21–50 Bestattungen; d – 11–20 Bestattungen; e – 1–10 Bestattungen. Merke (es betrifft die Fundstellen der Černjachov Kultur): Nr 3 entspricht zwei Gräberfeldern, die insgesamt 13 Gräber zählen; Nr 40 – aus dieser Ortschaft sind 3 Nekropolen von insgesamt 43 Gräbern bekannt. Nach A. Kokowski (1986b, Abb. 1) und E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko (1983, S. 126–127, Tab. 1) mit Ergänzungen des Autors.

Gez. von J. Rogatko

o różnej, niestety, wartości poznawczej. Fakt ten wpłynął na zakres danych, ograniczając w dużym stopniu możliwości ich analizy i interpretacji.

Użyte w artykule terminy zapożyczono, w formie nieco zmodyfikowanej, z rozprawy T. Węgrzynowicz (1982, s. 26–28). Podane niżej pojęcia typu „grób” czy „pochówek” są, rzecz jasna, wysoce umowne (por. T. Makiewicz 1987, s. 257–258).

Grób zwierzęcy to obiekt celowo przygotowany jedynie dla zdeponowania w nim ciała zwierzęcia. Mogło ono być poddane kremacji – mamy wówczas do czynienia z ciałopalnym grobem zwierzęcym, lub nie nosić śladów tego typu działań – mówić wtedy będziemy o szkieletowym grobie zwierzęcym.

Gdy w grobie został odsłonięty cały szkielet zwierzęcia (ewentualnie z niewielkimi ubytkami) – grób taki uznajemy za kompletny szkieletowy grób zwierzęcy, gdy odkryto tylko fragment kośćca – obiekt taki nazywamy szkieletowym grobem cząstkowym. Analogicznie wyróżniamy kompletne ciałopalne groby zwierzęce i ciałopalne groby cząstkowe, w praktyce jednak bardzo trudne do rozdzielenia (T. Węgrzynowicz 1982, s. 27).

Groby zwierzęce występują na nekropolach samodzielnie – bez ich powiązania z konkretnymi pochówkami ludzkimi, zdarza się również, że naruszają one grób człowieka, co jednak nie zawsze świadczy o celowym połączeniu obu obiektów.

Określeniem „pochówek ludzko-zwierzęcy” oznaczamy szczątki ludzkie i kompletny (lub z małymi brakami) szkielet zwierzęcy, złożone we wspólnym grobie. Wyróżniamy pochówki: ciałopalne – człowiek i zwierzę byli poddani kremacji; szkieletowe – resztki ludzkie i zwierzęce nie noszą śladów działania ognia; birytualne – takie, w których człowiek został złożony bez kremacji, a zwierzę spalone, bądź przy szczątkach ludzkich poddanych kremacji umieszczono nie spalone zwierzę.

Dodatek zwierzęcy to znaleziony w grobie ludzkim fragment szkieletu zwierzęcia nie poddany kremacji. Aby nie rozbudowywać klasyfikacji, za dodatek zwierzęcy uznano też jaja ptasie.

Terminem „domieszka zwierzęca” określamy dołączone do pochówku ludzkiego spalone kości, pochodzące z części szkieletu zwierzęcia.

Trzeba jeszcze dodać, iż często nie udaje się wyodrębnić ciałopalnych pochówków ludzko-zwierzęcych od domieszek zwierzęcych w ludzkich grobach ciałopalnych.

DANE OGÓLNE

Dla cmentarzysk grupy masłomęckiej, z których tylko jedno zostało przebadane całościowo (Moroczyn, stan. 25), odsetek ludzkich grobów szkieletowych zawierających składnik zwierzęcy jest dość niski lub średni, kształtując się w granicach od 0,66% (Gródek nad Bugiem, stan. 1C – 1 grób spośród 151 przebadanych) do 33,33% (Moroczyn, stan. 25 – 1 grób z 3 wyeksplorowanych). Interesujący jest udział ludzkich grobów ciałopalnych z kośćmi zwierzęcymi w ogólnej liczbie grobów ciałopalnych, wynoszący od 4,76% (Masłomęcz, stan. 15 – 1 grób wśród 21 odkrytych) do 100%! (Moroczyn, stan. 25 – 3 groby spośród 3).

W kulturze czarniachowskiej wskaźnik ludzkich pochówków szkieletowych ze szczątkami zwierzęcymi wynosi od 2,18% (Budeszty – 5 grobów z 229 przebadanych) do przeszło 40% wszystkich szkieletowych grobów

Tabela 1. Udział pochówków ludzkich zaopatrzonych w szczątki zwierzęce w ogólnej liczbie grobów na wybranych cmentarzyskach grupy masłomeckiej i kultury czerniachowskiej

Tabelle 1. Anteil der menschlichen Bestattungen, ausgestattet mit Tierüberresten an der Gesamtzahl der Gräber aus ausgewählten Gräberfeldern der Masłomęcz Gruppe und der Černjachov Kultur.

Lp.	Nr w wykazie	Cmentarzysko	Groby szkieletowe	Groby ciałopalne	Groby ciałopalno-szkieletowe
Grupa masłomecka					
1	1	Gródek nad Bugiem, stan. 1A	12,50%		
2	2	Gródek nad Bugiem, stan. 1C	0,66%		
3	3	Masłomęcz, stan. 15	1,87%	4,76%	9,09%
4	4	Moroczyn, stan. 25	33,33%	100%	
Kultura czerniachowska					
1	1	Alexandru-Odobescu	33,33%		
2	2	Balcata II	41,67%		
3	4	Budešty	2,18%	0,76%	
4	5	Cholmskoe	5,36%		
5	6	Černjachov	4,93%	2,90%	
6	8	Dančeny	17,02%		
7	11	Etulija XII		1,85%	
8	12	Gavrilovka	25,92%		
9	15	Independența	22,22%		
10	16	Izvorul	19,35%		
11	17	Kaborga IV	33,33%		
12	19	Koblevo	24,00%		
13	20	Kosanovo	7,69%		
14	21	Lejčani	37,50%		
15	22	Malaesły	24,14%	10,00%	
16	23	Malinovcy	12,50%		
17	24	Maslovo	41,38%	11,29%	
18	26	Olteni		14,70%	
19	27	Pietriș	7,69%		
20	29	Rakovec	30,77%		
21	30	Ranževoe	15,00%		
22	31	Romaški		25,00%	
23	33	Ružičanka	11,76%	2,63%	
24	35	Spančov	18,64%		
25	36	Tirgșor	11,46%	2,97%	
26	39	Zajačivka	6,67%		

ludzkich (41,67% – Balcata II – 5 grobów wśród 12; 41,38% – Masłowo – 12 grobów z 29). Ludzkie groby ciałopalne wyposażone w kości zwierzęce stanowią zazwyczaj niski odsetek (0,76% – Budeszty – 1 grób spośród 131 zbadanych; 1,85% – Etulija XII – 1 grób z 54; 2,97% – Tirgșor – 3 groby ze 101), z reguły nie przekraczający wartości rzędu 15% (11,29% – Masłowo – 7 grobów spośród 62; 14,70% – Olteni – 5 grobów z 34).

Zestawienie procentowe udziałów grobów ludzkich z kośćmi zwierzęcymi zawiera tabela 1.

GROBY ZWIERZĘCE

Z dwóch cmentarzysk grupy masłomeckiej pochodzi 6 szkieletowych grobów zwierzęcych (tabela 2, ryc. 2).

Samodzielne groby zwierzęce reprezentowane są przez całe szkielety i ich fragmenty. Kompletny grób psa w jamie wielkości przeciętnego pochówku ludzkiego odkryto w Gródku nad Bugiem, stan 1C (gr. 103). Dwa groby cząstkowe, z zaburzonym układem kości, charakteryzujące się niewielkimi rozmiarami i nieznaczną głębokością wystąpiły w Masłomęczu, stan. 15 (gr. 73 i 113).

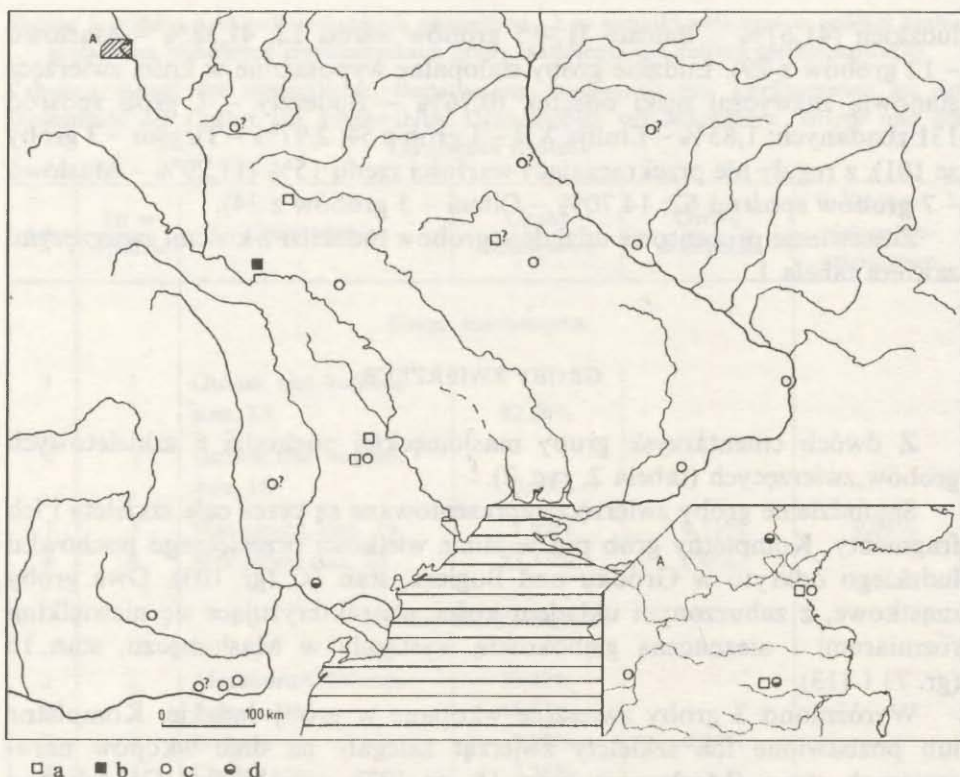
Wyróżniono 3 groby zwierzęce wkopane w groby ludzkie. Kompletnie lub pozbawione łba szkielety zwierząt zalegały na dnie wkopów naruszających strop (Masłomęcz, stan. 15, gr. 132), wypełnisko (Gródek nad Bugiem, stan. 1C, gr. 50) czy spąg (Masłomęcz, stan. 15, gr. 134) szkieletowych grobów ludzkich. Wkopy były zwykle lokowane w centralnej partii jam grobowych.

Dwukrotnie w grobach zwierzęcych stwierdzono wyposażenie, składające się z naczyń glinianych (Masłomęcz, stan. 15, gr. 134) lub ich fragmentów (Gródek nad Bugiem, stan. 1C, gr. 103).

Kilka uwag należy poświęcić planigrafii grobów zwierzęcych. W Masłomęczu, stan. 15 grób 73 znajdował się w południowej części cmentarzyska, w obszarze słabego zagęszczenia pochówków ludzkich. Także grób 103 z Gródka nad Bugiem, stan. 1C zarejestrowano w strefie południowej częściowo poznanej nekropolii.

W zebranych materiałach kultury czerniachowskiej wydzielono 9 szkieletowych i ciałopalnych grobów zwierzęcych, pochodzących z 5 cmentarzysk (tabela 3). Stanowiska z grobami zwierzęcymi nie tworzą bardziej uchwytnych skupisk, grupując się głównie nad Dniestrem i górnym Bohem (ryc. 2).

Samodzielne szkieletowe groby zwierzęce odsłonięto na 3 nekropolach. Kompletnie (?), dość obszerne groby zwierzęce zlokalizowano w Różydzance i, być może, w Sabadasz-Ochmatowie. Obecność trzech płytko umieszczonych grobów cząstkowych, z zachowanym układem anatomicznym szkieletów zwierząt, stwierdzono w Budesztach (obiekty 1, 2 i 3).

Ryc. 2. Groby zwierzęce i pochówki ludzko-zwierzęce z cmentarzysk grupy masłomęczkiej i kultury czerniachowskiej: a – zwierzęcy grób szkieletowy; b – zwierzęcy grób ciałałpalny; c – szkieletowy pochówek ludzko-zwierzęcy; d – birtualny pochówek ludzko-zwierzęcy (ludzki ciałałpalny, zwierzęcy szkieletowy).

Rys. J. Rogatko

Abb. 2. Tier- und Mensch-Tierbestattungen von Gräberfeldern der Masłomęcz Gruppe und der Černjachov Kultur: a – Tierskelettbestattung; b – Tierbrandbestattung; c – Mensch-Tierskelettbestattung; d – birtuelle Mensch-Tierbestattung (menschliche Brandbestattung und tierische Skelettbestattung).

Gez. von J. Rogatko

Szkieletowe groby zwierzęce wkopane w groby ludzkie pochodzą z Budesztów (obiekt 4) i Danczenów. Wkopy różnych kształtów i rozmiarów zawierały szkielety kompletne (Budeszty), ewentualnie ich duże fragmenty (?) (Danczeny). Groby zwierzęce naruszały różne części szkieletowych pochówków ludzkich, uszkadzając ich wypełnisko (Danczeny) bądź dno (Budeszty).

Jedynymi elementami inwentarza stwierdzonymi w grobie zwierzęcym były 2 fragmenty ceramiki znalezione w obiekcie 4 z Budesztów.

Wydaje się, że na niektórych, całościowo (?) wyeksplorowanych cmentarzyskach kultury czerniachowskiej można zaobserwować pewne prawidłowości w rozmieszczeniu grobów zwierzęcych, szczególnie samodzielnych. W Budesztach cząstkowe groby 2 i 3 znajdowały się w centrum

Tabela 2. Groby zwierzęce z cmentarzysk grupy masłomęckiej
 Tabelle 2. Tierbestattungen aus Gräberfeldern der Masłomęcz Gruppe.

Lp.	Numer w wykazie	Cmentarzysko	Numer obiektu	Szkieletowy grób zwierzęcy		Gatunek zwierzęcia	Przedmioty towarzyszące	Usytuowanie w stosunku do grobu ludzkiego
				kompletny	cząstkowy			
1	2	Gródek nad Bugiem, stan. 1C Masłomęcz, stan. 15	50	x		żółw błotny	fr. 2 naczyń gl.	wkopany w grób ludzki brak związku przestrzennego brak związku przestrzennego wkopany w grób ludzki wkopany w grób ludzki
2	103		x		pies			
	73			x	świnia			
	113			x	koń			
	132		x	owca	2 naczynia gl.			
	134	x		świnia				

Tabela 3. Groby zwierzęce z nekropoli kultury czerniachowskiej
 Tabelle 3. Tierbestattungen aus Nekropolen der Černjachov Kultur.

Lp.	Numer w wykazie	Cmentarzysko	Numer obiektu	Grób zwierzęcy			Gatunek zwierzęcia	Przedmioty towarzyszące	Usytuowanie w stosunku do grobu ludzkiego
				szkieletowy	cialopalny				
				kompl.	cząstk.	popiel.	bezpop.		
1	4	Budešty	1 2 3 4 6		× × × ? ?			brak związku przestrzennego brak związku przestrzennego brak związku przestrzennego przecinał grób ludzki brak związku przestrzennego?	
2 3	8 23	Dančeny Malinovy		×		×	2 fr. ceramiki popielnica gl., fr. 3 naczyń gl., fr. szkła stopionego popielnica gl.		
4 5	33 34	Ružičanka Sabadaš-Ochmatovo	11	? ?		×		brak związku przestrzennego? brak związku przestrzennego brak związku przestrzennego	

nekropoli, w miejscu największego zagęszczenia grobów ludzkich, obok pochówku cząstkowego człowieka (czaszka) i jamy z naczyniem glinianym. Groby 1 i 4 zajmowały południowo-zachodnią i wschodnią peryferie stanowiska (por. E.A. Rikman 1967, ryc. 3). Grób zwierzęcy z Róży czanki odkryto w południowo-wschodniej części cmentarzyska, związanej głównie ze szkieletowymi grobami ludzkimi i kenotafem (I.S. Vinokur 1979, s. 127, 114 ryc. 1).

Ciałopalne (cząstkowe?) groby zwierzęce zarejestrowano w Malinowcach. Były to dwa pochówki popielnicowe (gr. 6 i 11), nie odróżniające się wyposażeniem i sposobem złożenia od standardowych ludzkich grobów ciała palnych. Zalegały w wypełniku wyrabowanego wcześniej ludzkiego grobu szkieletowego, gdzie dostały się najpewniej wskutek obsunięcia (S.P. Pačkova, E.V. Jakovenko 1983, s. 57–58).

POCHÓWKI LUDZKO-ZWIERZĘCE

Pochówki ludzko-zwierzęce wyróżniono na 4 stanowiskach grupy masłomęckiej (tabela 4, ryc. 2).

Szkieletowe pochówki ludzko-zwierzęce zlokalizowano w Gródku nad Bugiem, stan 1C i w Werbkowicach-Kotorowie. Szkielety zwierzęce spoczywały wśród szczątków ludzkich (Gródek nad Bugiem, stan. 1C, gr. 42) lub w naczyniu stojącym w narożniku dna jamy grobowej (Werbkowice-Kotorów, obiekt 13).

Z Masłomęcza, stan. 15 (gr. 160) i Moroczyna, stan. 25 (gr. I i V) znane są birytualne pochówki ludzko-zwierzęce, w których kości zwierząt były sytuowane na spągach ciała palnych grobów ludzkich, często w intencjonalnych układach przestrzennych (Moroczyn, stan. 25, gr. I i V). Dodać tu trzeba, że w grobie nr 160 kości ptasie przykrywało odwrócone do góry dnem naczynie gliniane, a w grobie V ustawiony w ten sam sposób garnek odkryto w pobliżu skupiska kości zająca².

Na obszarze kultury czerniachowskiej zanotowano 27³ pochówków ludzko-zwierzęcych, pochodzących z 15 nekropoli (tabela 5). Występują one głównie w Muntenii, Mołdawii oraz na Podnieprzu (ryc. 2).

² Taki sposób lokowania naczyń ma, zdaniem wielu badaczy, znaczenie symboliczne (por. np. L. Gabałówna 1962; Gh. Bichir 1973, s. 245; A. Niewęglowski 1981, s. 435). Fakt wywiercenia dwóch otworów w dnie garnka z grobu V (A. Kokowski, W. Mazurek 1987, s. 268 ryc. 10a) zdaje się potwierdzać powyższą interpretację.

³ Przynależność części obiektów do tej kategorii pochówków zwierzęcych jest jednak niepewna, ustalana czasem wręcz intuicyjnie, jak w przypadku domniemyanych pochówków ludzko-zwierzęcych z Czerniachowa, Gurbinców, Masłowa (gr. 66, 71), Pietriș, Rudki, Spanțov i Wojskowego (grób bez numeru w strefie południowej nekropoli). Spowodowane jest to niezadowolającym stanem publikacji materiałów. Szczególnie trudno stwierdzić na podstawie danych z literatury, czy w grobie ludzkim wystąpił kompletny szkielet zwierzęcia, czy tylko jego duży fragment, np. czaszka i kończyny. Należy też liczyć się z możliwością, iż niektóre zespoły uznane tutaj za pochówki ludzko-zwierzęce są w rzeczywistości grobami zwierzęcymi (obiekty z Gurbinców i grób w strefie południowej cmentarzyska z Wojskowego).

Tabela 4. Pochówki ludzko-zwierzęce z cmentarzysk grupy masłomęckiej
Tabelle 4. Mensch-Tierbestattungen aus Gräberfeldern der Masłomęcz Gruppe.

Lp.	Numer w wykazie	Cmentarzysko	Numer obiektu	Rodzaj pochówku ludzko-zwierzęcego	Gatunek zwierzęcia, liczba osobników	Określenie szczątków ludzkich	Uytuowanie zwierzęcia w stosunku do szkieletu ludzkiego lub w obrębie jamy grobowej
1	2	Gródek nad Bugiem, stan. 1C	42	szkieletowy	żółw białoty	mężczyzna 31-49 lat	przy dnie jamy grobowej, przykryty połamanymi kośćmi ludzkimi
2	3	Masłomęcz, stan. 15	160	birytualny	ptak		na dnie jamy grobowej, przykryty odwróconym do góry dnem naczyntem
3	4	Moroczyn, stan. 25	I	birytualny	kaczka krzyżówka, 2 zajęce		szkielet kaczki w centrum jamy grobowej; 1 zajęc przy krawędzi N ściany grobu, drugi na samym dnie grobu
			V	birytualny	świnia, 3 zajęce		szkielety świni i 2 zajęcy w części NE jamy grobowej, samica zajęca w strefie S dna jamy grobowej
4	5	Werbkowiec-Kotorów, stan. 1	13	szkieletowy	kogut	dziewczynka 13 lat	wewnątrz i obok naczynta stojącego w narożniku NE jamy grobowej

Tabela 5. Pochówki ludzko-zwierzęce z nekropolii kultury czerniachowskiej
Tabelle 5. Mensch-Tierbestattungen aus Nekropolen der Černjachov Kultur.

Lp.	Numer w wykazie	Cmentarzysko	Numer obiektu	Rodzaj pochówki ludzko-zwierzęcego	Gatunek zwierzęcia, liczba osobników	Przedmioty związane ze zwierzęciem	Określenie szczątków ludzkich	Uytuowanie zwierzęcia w stosunku do szkieletu ludzkiego lub w obrębie jamy grobowej
1	1	Alexandru-Odobescu	22	szkieletowy	owca/koza	noż żel.	os. dorosły	na kości udowej człowieka
2	6	Černjachov	150	szkieletowy	baran		dziecko	przy nogach, obok naczyńia
3	8	Dančeny	173	szkieletowy	baran		dziecko	przy głowie, obok naczyń
			176	szkieletowy	mały drapieżnik		os. dorosły?	w centrum dna jamy grobowej
			224	szkieletowy	2 zające			w miejscu usunętej górnej części szkieletu ludzkiego
4	11	Etulija XII	285	szkieletowy	pies		dziecko	przy lewej nodze zmarłego
			352	szkieletowy	„małe zwierzę”		dziecko	przy ścianie W grobu
			14	birytualny	baran?			nad bezpopielnicowym grobem ludzkim
5	12	Gavrilovka	12	szkieletowy	owca		os. młody	między kośćcami udowymi zmarłego
			35	szkieletowy	3 zółwie		dziecko	w wypelnisku jamy grobowej
			79	szkieletowy	4 zółwie		mężczyzna	w wypelnisku jamy grobowej
			80	szkieletowy	5 zółwi		dziecko	w wypelnisku jamy grobowej
6	14	Gurbincy		szkieletowy?	zółwie			
				szkieletowy?	zółwie			
7	15	Independența	32	szkieletowy	ptak	noż żel.	os. dorosły	w naczyńiu u stóp zmarłego
8	24	Maslovo	66	szkieletowy	owca	noż żel.	kobieta	przy naczyńiu obok głowy zmarłej
			69	szkieletowy	owca	noż żel.	mężczyzna	w NW rogu jamy grobowej
			71	szkieletowy	baran	noż żel.	kobieta	przy głowie zmarłej
			7	szkieletowy	2 jagnięta	noż żel.	kobieta	przy skupieniu kamieni po prawej stronie nóg zmarłej
10	32	Rudka		szkieletowy	świnia	nożyk srebr.	os. dorosły?	u stóp w pobliżu naczyń
11	35	Spanțov	39	szkieletowy	prosiak		os. młody	w naczyńiu u stóp zmarłego
12	36	Tirgșor	136	szkieletowy	ptak	noż żel.	kobieta	przy prawym goleniu zmarłej
			181	szkieletowy	owca		os. młody	na lewym boku zmarłego, czaszka owcy leżała na piersi człowieka
13	38	Vojskovoce		szkieletowy	koza			
				szkieletowy	koza			
14	39	Zajacivka		szkieletowy	koza i ptak			
15	40	Žovnin	9	szkieletowy	prosiak		kobieta	nad głową zmarłej
				szkieletowe?	zółwie			

Zwierzęta w szkieletowych pochówkach ludzko-zwierzęcych były rozmieszczane bardzo różnorodnie w stosunku do zwłok człowieka – najczęściej w rejonie nóg, rzadziej głowy, wyjątkowo między kośćmi udowymi (Gawriłowka, gr. 12) czy na piersi zmarłego (Tirgșor, gr. 181). Mniejsze sztuki, jak prosięta i ptaki, wkładano niekiedy do naczyń stojących obok pochowanego (Independența, gr. 32; Spanțov, gr. 39). Rzadko spotyka się lokowanie szczątków zwierząt na różnych poziomach wypełniska jamy grobowej (Gawriłowka, gr. 35, 79 i 80). Za unikatowe należy uznać sposoby ułożenia zwierząt w grobie nr 224 z Danczenów – dwa zajęce w miejscu usuniętej części szkieletu ludzkiego, i w grobie nr 7 z Pietriș, gdzie kości dwóch jagniąt zalegały obok przepalonych kamieni, w pewnym oddaleniu od szkieletu człowieka.

Birytualny pochówek ludzko-zwierzęcy odkryto na cmentarzysku Etulija XII. Nad bezpopielnicowym grobem ludzkim (nr 14) odsłonięto nie poddany kremacji kompletny szkielet zwierzęcy.

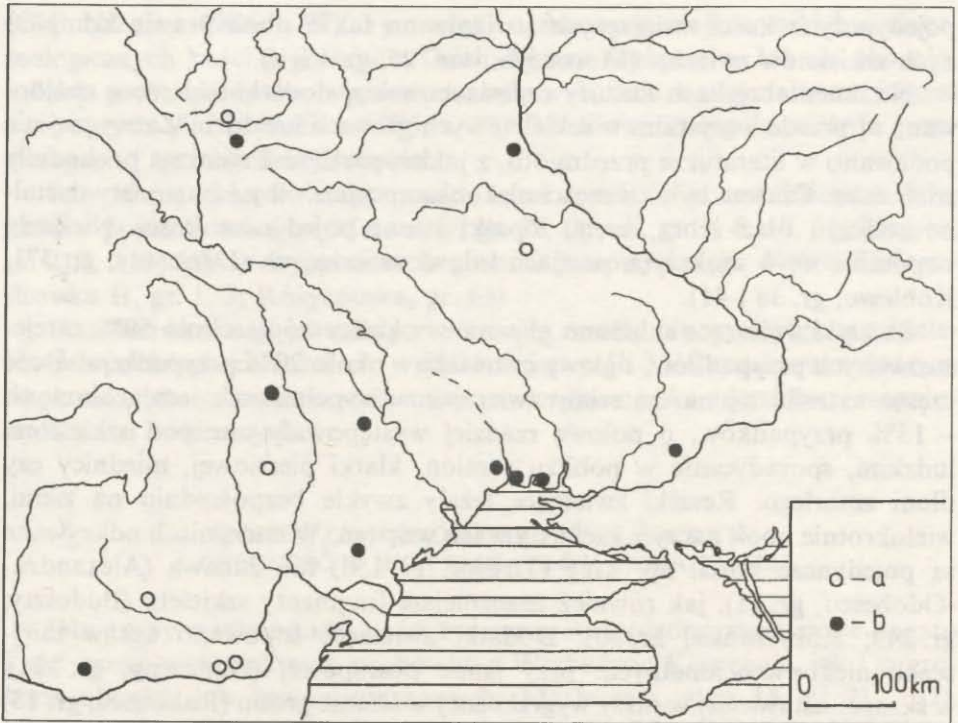
W kilku przypadkach udało się wyróżnić elementy wyposażenia pochówków ludzko-zwierzęcych związane ze zwierzęciem. Były to noże żelazne, użyte prawdopodobnie do rytualnego (?) uboju (tabela 6, ryc. 3). Wyjątkowo, w grobie z Rudki, obok kości świni natrafiono na miniaturowy nożyk srebrny⁴.

Tabela 6. Odkrycia kości zwierzęcych wraz z nożami w grobach ludzkich kultury czerniachowskiej

Tabelle 6. Freigelegte Tierknochen mitsamt den Messern in Menschengräbern der Černjachov Kultur.

Lp.	Nr w wykazie	Cmentarzysko	Nr grobu
1	1	Alexandru-Odobescu	22
2	4	Budeșty	228, 243
3	5	Cholmskoe	36
4	6	Černjachov	87, 275
5	12	Gavrilovka	5, 26, 33, 45
6	15	Independența	13, 32, 33
7	16	Izvorul	6, 24
8	17	Kaborga IV	12
9	19	Koblevo	36, 42
10	21	Lețcani	4, 18, 19, 34
11	24	Maslovo	66, 69, 71
12	27	Pietriș	7
13	29	Rakovec	8, 14
14	30	Ranževoe	11
15	32	Rudka	bez numeru
16	36	Tirgșor	136, 195, 258

⁴ Funkcja nożyka w opisanym kontekście rysuje się dość niejasno, trudno bowiem wyobrazić sobie jego użycie do zabicia zwierzęcia. Zabytki tego rodzaju zwykło się uznawać za przedmioty symboliczne (J. Gaul 1983, s. 363 i n.).

Ryc. 3. Znajdźiska kości zwierzęcych wraz z nożami w ludzkich grobach szkieletowych kultury czerniachowskiej: a – szkielet zwierzęcy wraz z nożem; b – dodatek kości zwierzęcych wraz z nożem.

Rys. J. Rogatko

Abb. 3. Tierknochenfunde mitsamt den Messern in menschlichen Körpergräbern der Černjachov Kultur: a – Tierskelett mit Messer; b – Beigabe von Tierknochen mitsamt dem Messer.

Gez. von J. Rogatko

ZWIERZĘCE DODATKI I DOMIESZKI GROBOWE

Ludność grupy masłomęckiej stosowała, jak się zdaje, jedynie dodatki zwierzęce. W ludzkich grobach szkieletowych, ciałałpalno-szkieletowych i ciałałpalnych odkrywano zwierzęce żebra, kręgi, łopatki, zuchwy, fragmenty kończyn i pojedyncze zęby. Niejednokrotnie kości nosiły ślady cięcia i rąbania (Masłomęcz, stan. 15, gr. 157; Werbkowice-Kotorów – pozostałości zwierzęce z wypełniska obiektu 13).

Kości zwierzęce deponowano w stropie grobu (Masłomęcz, stan. 15, gr. 237), przy nogach człowieka (Moroczyn, stan. 25, gr. II), pod kończynami dolnymi zmarłego (Masłomęcz, stan. 15, gr. 21) oraz zastępowano (?) nimi części kośćca ludzkiego (Masłomęcz, stan. 15, gr. 15 i 36). W Werbkowicach-Kotorowie szczątki zwierzęce odsłonięto w różnych miejscach dna jamy grobowej i w jej wypełnisku (obiekt 13). Interesujące, że dodatki

pojedynczych kości zwierzęcych stwierdzono także obok prawie kompletnych szkieletów zwierząt (Moroczyn, stan. 25, gr. I i V).

Na cmentarzyskach kultury czerniachowskiej dodatki zwierzęce znajdowane są przede wszystkim w szkieletowych grobach ludzkich. Zazwyczaj nie podawano w literaturze przedmiotu, z jakich partii ciał zwierząt pochodziły znaleziska. Czasem były to części niekonsumpcyjne – łby i fragmenty dystalne kończyn oraz żebra, kręgi, łopatki i inne pojedyncze kości. Niekiedy wspomina się o większych partiach tułowi zwierzęcych (Danczeny, gr. 371; Koblewo, gr. 38 i 41).

Szczątki zwierzęce składano głównie w okolicy nóg – około 50% zarejestrowanych przypadków, i głowy człowieka – około 20% przypadków. Dość często natrafia się na materiały zwierzęce w wypełniskach jam grobowych – 15% przypadków, o połowę rzadziej występowały one pod szkieletem ludzkim, sporadycznie w pobliżu ramion, klatki piersiowej, miednicy czy dłoni zmarłego. Resztki zwierzęce leżały zwykle bezpośrednio na ziemi, wielokrotnie obok naczyń, niekiedy w ich wnętrzu. W naczyniach odkrywane są pojedyncze kości, np. kręg (Tirgșor, gr. 150) lub żuchwa (Alexandru-Odobescu, gr. 21), jak również znaczniejsze fragmenty szkieletu (Budeszty, gr. 243; Różycańska, gr. 50). Dodatki zwierzęce lokowano też w miejscach niekonwencjonalnych: przy jamie postłopowej (Danczeny, gr. 224), w skrzyni ustawionej w niszy wygrzebanej w ścianie grobu (Rakowiec, gr. 15) oraz w obrębie bruków kamiennych (Gawriłowka, gr. 98; Nowo-Aleksandrowka II, gr. 5).

Odrębną kategorię dodatków do grobów szkieletowych stanowią jaja ptasie, odsłaniane zwykle przy nogach i głowach pochowanych ludzi. Stosunkowo licznie znajdowane były w naczyniach glinianych, wyjątkowo nawet w pucharku szklanym (Lețcani, gr. 23). Sporadycznie rejestruje się układy kilku jaj na dnie jamy grobowej (Masłowo, gr. 83) czy warstwy ich skorup w wypełnisku grobu (Kaborga IV, gr. 10).

Omawiając zagadnienie miejsc sytuowania pozostałości zwierzęcych w ludzkich grobach szkieletowych kultury czerniachowskiej stwierdzić jeszcze trzeba, że brak jest na razie podstaw do uzależniania powyżej wymienionych od wieku i płci zmarłego czy też zwyczajów użytkującej dane nekropole ludności.

Wśród kości zwierzęcych spotykane są noże żelazne, analogicznie jak w przypadku pochówków ludzko-zwierzęcych (tabela 6, ryc. 3).

Dodatki zwierzęce w grobach ciałopalnych kultury czerniachowskiej są trudne do wyróżnienia z powodu sposobu publikacji materiałów. Wystąpiły one prawdopodobnie w Budesztach, Czerniachowie, Masłowie i w Pisarewce. Kości zwierząt zalegały obok naczyń otaczających prochy człowieka (Czerniachów, gr. 119), w popielnicy (Budeszty, gr. 8), a także w wypełnisku grobu (Pisarewka, gr. 43).

Domieszki zwierzęce rejestruje się na cmentarzyskach niezbyt często, być może ze względu na brak fachowych analiz pozyskanych szczątków

(G.F. Nikitina 1985, s. 77). Tym większe znaczenie mają wyniki badań osteologicznych kości z grobów z Osielwki nad Dniestrem. Jak się okazało, ludzkie groby ciałopalne wyposażane były wyłącznie w niejadalne części ciał zwierzęcych (G.F. Nikitina 1985, s. 77). Możliwe, że reguła ta była przestrzegana i na innych nekropolach.

Przeżalone kości zwierzęce znajdowane są wraz z pozostałościami ludzkimi w popielnicach (np. Malaeszy, gr. 32; Olteni, gr. 1, 6, 18, 31; Tirgșor, gr. 212, 213) lub w wypełniskach grobów jamowych (np. Nowo-Aleksandrowka II, gr. 1, 3; Różyca, gr. 63).

Poddane kremacji materiały zwierzęce z zasady nie występują w szkieletowych pochówkach ludzkich; wyjątkiem jest grób 3 z Czysyłowa, w którym obok szkieletu człowieka stała misa zawierająca kilka ułamków przepalonych kości zwierzęcych.

STOPIEŃ ZAMOŻNOŚCI GROBÓW LUDZKICH A OBECNOŚĆ W NICH SZCZĄTKÓW ZWIERZĘCYCH

Dla grupy masłomęckiej kości zwierzęce stwierdzono zarówno w bogato i nietypowo wyposażonym pochówku z Werbkowic-Kotorowa, jak i w grobach ubogich lub bezinwentarzowych (Masłomęcz, stan. 15, gr. 21, 157). Ważną cechą różnicującą wymienione grupy grobów jest obfitość i wielogatunkowość szczątków zwierzęcych: Werbkowice-Kotorów – szkielet ptaka i kości zwierząt różnych gatunków; Masłomęcz, stan. 15 – pojedyncze kości zwierzęcia jednego gatunku. Z drugiej strony, ciałopalne groby ludzkie z Moroczyna, stan. 25 (gr. I, V) zaopatrzone w tak wiele składników zwierzęcych należy uznać za stosunkowo ubogie⁵.

W kulturze czerniachowskiej przeszło 60% bogatych grobów szkieletowych zawierało materiały zwierzęce (por. E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko 1983, s. 38–39 tabela XIV pozycja 22). Spotyka się w nich kompletne szkielety zwierząt (Danczeny, gr. 224; Rudka; Zajacziwka, gr. 9) oraz dodatki zwierzęce (np. Budeszty, gr. 243; Danczeny, gr. 371; Gawriłowka, gr. 5). Jednocześnie resztki zwierzęce odsłaniane są w uboższych, a nawet pozbawionych wyposażenia szkieletowych grobach ludzkich (Danczeny, gr. 57; Gawriłowka, gr. 98).

Dodatki i domieszki zwierzęce w ludzkich grobach ciałopalnych kultury czerniachowskiej zdają się występować niezależnie od stopnia zamożności pochowanych. Do takiego wniosku prowadzi porównanie inwentarzy tego rodzaju grobów z Czerniachowa czy Olteni.

⁵ Może to być jednak wrażenie mylące z powodu zastosowania w grobie I rytuału palenia darów grobowych (A. Kokowski, W. Mazurek 1987, s. 294).

ORIENTACJA LUDZKICH GROBÓW SZKIELETOWYCH ZAWIERAJĄCYCH SZCZĄTKI ZWIERZĘCE

Kości zwierzęce rejestrowane są głównie w pochówkach o orientacji północnej, tylko wyjątkowo natrafia się na nie w obiektach skierowanych na zachód (por. E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko 1983, s. 17 tabela V). Fakt ten potwierdza odmienności obrządku pogrzebowego obu kategorii grobów ludzkich kultury czerniachowskiej (G.F. Nikitina 1985, s. 58)⁶.

KOŚCI ZWIERZĘCE NIE ZWIĄZANE BEZPOŚREDNIO Z POCHÓWKAMI ZWIERZĘCYMI I LUDZKIMI

Znaleziska tego rodzaju są, jak dotychczas, typowe jedynie dla cmentarzysk kultury czerniachowskiej. Chodzi tutaj o jamy z kośćmi zwierzęcymi (często połupanymi), fragmentami ceramiki, węglami drzewnymi i kamieniami, odkryte m.in. w Danczenach (I.A. Rafalovič 1986, s. 11), Kabordze IV (B.V. Magomedov 1979a, s. 49–53) czy w Małaesztach (G.B. Fedorov 1960a, s. 285).

Pojedyncze, nie tworzące wyraźnych skupisk szczątki zwierzęce⁷ spotyka się również na poziomie dawnych powierzchni użytkowych nekropoli, jak zadokumentowano to w Czystałowie (I.P. Gereta, E.A. Charitinov 1979, s. 138) i w Tirgșor (G. Diaconu 1965, s. 53). Zarówno „luźne” kości zwierzęce, jak i obiekty z resztkami zwierzęcymi i ułamkami naczyń uznawane są zgodnie za ślady tryzny (G.B. Fedorov 1960a, s. 285; G. Diaconu 1965, s. 53). Niewykluczone jednak, że kości pochodzące z warstwy kulturowej są pozostałościami zniszczonych, płytko zalegających pochówków zwierzęcych (T. Węgrzynowicz 1982, s. 208–209). Mogą być one także związane z warstwą tzw. grobów z rozrzuconymi szczątkami⁸.

GATUNKI ZWIERZĄT W RYTUALE POGRZEBOWYM GRUPY MASŁOMĘCKIEJ I KULTURY CZERNIACHOWSKIEJ

Groby zwierzęce grupy masłomęckiej cechuje bardzo różny skład gatunków na poszczególnych stanowiskach. W Gródku nad Bugiem, stan. 1C jednakowy udział miały pies i żółw⁹, w Masłomęczu, stan. 15 najczęściej

⁶ Wnioski niniejsze dotyczą tylko kultury czerniachowskiej ze względu na brak w grupie masłomęckiej odkryć grobów z orientacją ewidentnie zachodnią (por. np. A. Kokowski 1986c, s. 75, 72 ryc. 1; A. Kokowski, W. Mazurek 1987, s. 293, 299 ryc. 35; T. Borodziej-Mazurek 1988, s. 329–330, 311 ryc. 29).

⁷ Dalej w tekście używane jest określenie „luźne kości zwierzęce” dla tego rodzaju znalezisk.

⁸ Pojęcie to do literatury wprowadziła E.W. Machno (1967, s. 161).

⁹ Dodajmy, że według niektórych badaczy znaleziska w obiektach pradziejowych kompletnych okazów żółwi, w dodatku nie noszących śladów gwałtownej śmierci (jak miało to miejsce w Gródku nad Bugiem, stan. 1C – gr. 42, 50), nasuwają wątpliwości co do złożenia ich do ziemi przez człowieka (Z. Szyndlar 1989, s. 74, tamże dalsza literatura).

chowano świnie, dwukrotnie rzadziej konia i owcę (ryc. 7a). Zawsze, z wyjątkiem żółwi, były to osobniki młode.

Jedynie określenia zoologiczne dotyczące szkieletowych grobów zwierzęcych kultury czerniachowskiej pochodzą z Budesztów, gdzie w równych prawdopodobnie proporcjach wystąpiły: owca lub koza, koń i świnia. Jak poświadczają odosobnione dane z Malinowców, w ciałopalnych grobach zwierzęcych złożone były owce bądź kozy.

W grobach ludzkich grupy masłomęckiej najwyższy udział miały szczątki: żółwia (Gródek nad Bugiem, stan. 1C), bydła (Masłomęcz, stan. 15) i ptaków (Moroczyn, stan. 25)¹⁰. Każda nekropola zdaje się posiadać swój odrębny charakter (ryc. 4, 5, 6, 7b). I tak, w Masłomęczu, stan. 15, przy stosunkowo wysokiej częstotliwości występowania bydła, spotyka się kości ptaka, psa i świnia. W Moroczynie, stan. 25 przodują ilościowo szczątki ptasie, następnie zająca i świnia (dzika?), bardzo niski procent znalezisk stanowią resztki sarny¹¹. Dodatki owcy i ryby pochodzą jedynie z pochówku odkrytego w Werbkowicach-Kotorowie. Z przytoczonych danych wynika, że do grobów zwierzęcych i ludzkich z Masłomęcza, stan. 15 składano zwierzęta udomowione, podczas gdy w Gródku nad Bugiem, stan. 1C i Moroczynie, stan. 25 głównie dzikie (por. A. Nadachowski, M. Wolsan 1989, s. 67).

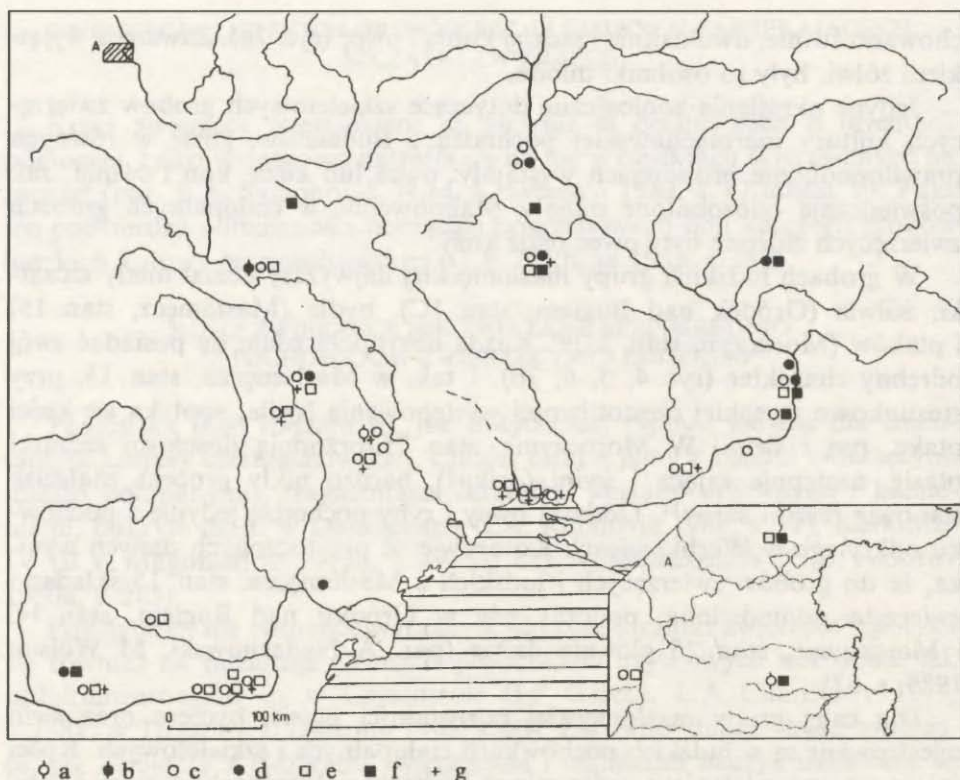
Dla całej grupy masłomęckiej pozostałości ptasie, bydłce oraz świń rejestrowane są w ludzkich pochówkach ciałopalnych i szkieletowych. Kości zająca i sarny odsłonięto wyłącznie w grobach ciałopalnych, a owcy i ryby tylko w pochówku szkieletowym.

W szkieletowych grobach ludzkich kultury czerniachowskiej najczęściej występują szczątki owiec lub kóz (także baranów i jagniąt), stanowiące główny składnik dodatków i pochówków ludzko-zwierzęcych. Odkrywane są na większości stanowisk uwzględnionych w wykazie (ryc. 4), sięgając na niektórych cmentarzyskach powyżej 80% udziału wszystkich gatunków (ryc. 8). Prawie równie często, choć w mniejszych ilościach (do 60%) spotyka się kości ptaków (głównie drobiu?). Szczególnie obficie są one dokumentowane w Muntenii, Mołdawii i na północnym Nadczarnomorzu (ryc. 4).

Jaja ptasie stanowią pokaźny odsetek (maksymalnie do blisko 70%) dodatków zwierzęcych, czasem nawet przewyższający udział owcy lub kozy (Danczeny, Kaborga IV) bądź mu równy (Masłowo). Znajdowane

¹⁰ W celu uzyskania bardziej ogólnych wniosków pochówki ludzko-zwierzęce i dodatki zwierzęce w grobach ludzkich charakteryzowane są łącznie, to samo odnosi się do kultury czerniachowskiej.

¹¹ Trzeba podkreślić, że taki udział szczątków ptasich, świnia lub dzika oraz sarny może być nieadekwatny do rzeczywistego stanu rzeczy. Zdaniem A. Nadachowskiego i M. Wolsana (1989, s. 67, 69), pojedyncze kości sarny oraz świnia lub dzika (gr. I), świnia bądź dzika i kury (gr. V) mogły dostać się do grobów przypadkowo wraz z sypaną ziemią. W niniejszej pracy wszystkie wymienione wyżej materiały zwierzęce traktowane są jako zamierzone składniki pochówków ludzkich.

Ryc. 4. Odkrycia szczątków owiec lub kóz, ptaków oraz jaj ptasich na nekropolach grupy masłomęczkiej i kultury czerniachowskiej: a – szkieletowy grób owcy lub kozy; b – ciałopalny grób owcy lub kozy; c – kości owcy lub kozy w ludzkim grobie szkieletowym; d – kości owcy lub kozy w ludzkim grobie ciałopalnym; e – kości ptasie w ludzkim grobie szkieletowym; f – kości ptasie w ludzkim grobie ciałopalnym; g – skorupy jaj ptasich w ludzkim grobie szkieletowym.

Rys. J. Rogatko

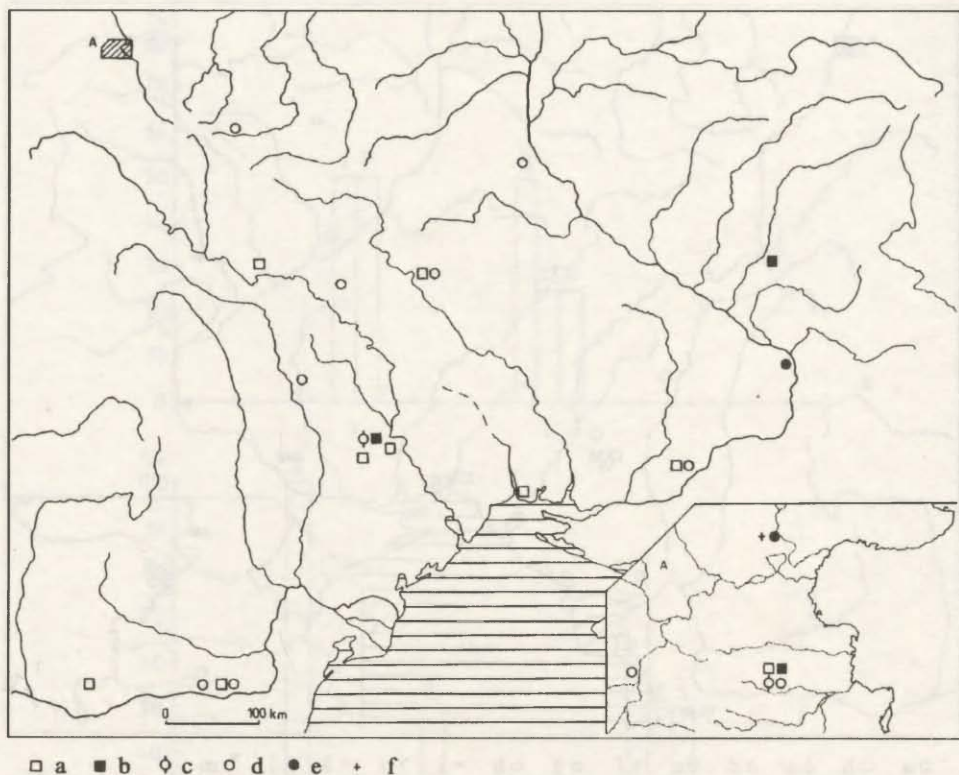
Abb. 4. Freigelegte Überreste der Schafe oder Ziegen, Vögel sowie der Vogeleier auf Nekropolen der Masłomęcz Gruppe und der Černjachov Kultur: a – Skelettbestattung von Schaf oder Ziege; b – Brandbestattung von Schaf oder Ziege; c – Knochen von Schaf oder Ziege im menschlichen Körpergrab; d – Knochen von Schaf oder Ziege im menschlichen Brandgrab; e – Vogelknochen im menschlichen Skelettgrab; f – Vogelknochen im menschlichen Brandgrab; g – Vogeleierschalen in menschlicher Skelettbestattung.

Gez. von J. Rogatko

są głównie w grobach Mołdawii i północnego Nadczarnomorza, a także w izolowanych nekropolach, jak np. Masłowo (ryc. 4).

Raczej skromnie liczbowo przedstawiają się odkrycia kości bydła, nie przekraczające zwykle 30% wszystkich materiałów zwierzęcych danego cmentarzyska, oraz resztek świń (również prosiąt), z reguły stanowiących mniej niż 20% materiałów zwierzęcych stanowisk, na których je odsonięto. Rozmieszczenie cmentarzysk z pozostałościami bydła i świń ilustruje ryc. 5.

Unikatowe znaleziska szczątków żółwi (samych pancerzy?) koncentrują się na Podnieprzu (Gawriłowka, gr. 35, 79, 80; Gurbincy; Żownin – ryc. 6).

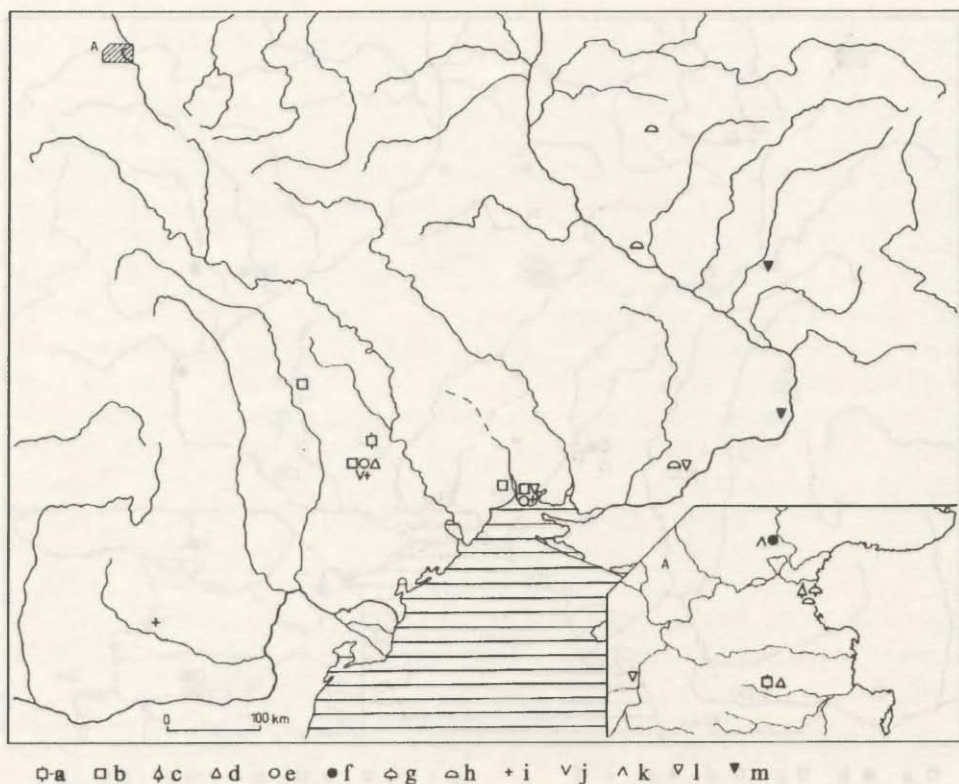
Ryc. 5. Znaleziska szczątków bydła, świń i dzika (?) na cmentarzyskach grupy masłomęczkiej i kultury czerniachowskiej: a – kości bydłce w ludzkim grobie szkieletowym; b – kości bydłce w ludzkim grobie ciałopalnym lub ciałopalno-szkieletowym (wariant ostatni odnosi się tylko do nekropoli grupy masłomęczkiej); c – szkieletowy grób świni; d – kości świni w ludzkim grobie szkieletowym; e – kości świni w ludzkim grobie ciałopalnym; f – kości dzika (?) w ludzkim grobie ciałopalnym.

Rys. J. Rogatko

Abb. 5. Freigelegte Überreste von Vieh, Schweinen und Wildschwein (?) auf Gräberfeldern der Masłomęcz Gruppe und der Černjachov Kultur: a – Viehknochen in menschlicher Skelettbestattung; b – Viehknochen in menschlichen Brand- oder Brand-Skelettgrab (letztgenannte Variante betrifft lediglich die Nekropolen der Masłomęcz Gruppe); c – Skelettbestattung vom Schwein; d – Schweineknochen im menschlichen Körpergrab; e – Schweineknochen im menschlichen Brandgrab; f – Wildschweinknochen (?) im menschlichen Brandgrab.

Gez. von J. Rogatko

Inne rzadko dokumentowane gatunki zwierząt to (ryc. 6): koń, składany w ludzkich grobach szkieletowych Mołdawii i północnego Nadczarnomorza (Budeszty, gr. 114; Danczeny, gr. 119; Koblewo, gr. 20; Małaeszty, gr. 24; Ranżewoje, gr. 3); zając znany z pochówków ludzkich grupujących się w Mołdawii i północnym Nadczarnomorzu (Danczeny, gr. 224; Koblewo, gr. 41); pies, którego pozostałości odkryto na cmentarzysku mołdawskim (Danczeny, gr. 285 i prawdopodobnie gr. 287).

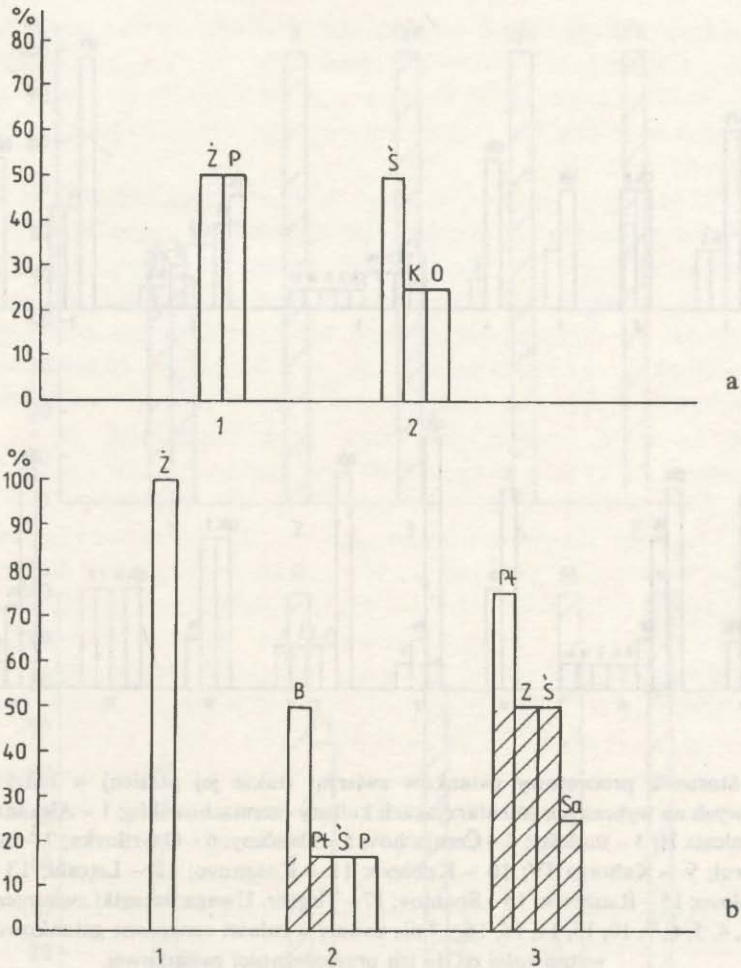

Ryc. 6. Odkrycia szczątków koni, psów, zajęcy, żółwi, drapieżników (w tym lisa), jelenia, sarny i ryb na nekropolach grupy masłomęczkiej i kultury czerniachowskiej: a – szkieletowy grób konia; b – kości konia w ludzkim grobie szkieletowym; c – szkieletowy grób psa; d – kości psa w ludzkim grobie szkieletowym; e – kości zająca w ludzkim grobie szkieletowym; f – kości zająca w ludzkim grobie ciałopalnym; g – szkieletowy grób żółwia; h – szczątki żółwia w ludzkim grobie szkieletowym; i – kości drapieżnika w ludzkim grobie szkieletowym; j – kości jelenia w ludzkim grobie szkieletowym; k – kości sarny w ludzkim grobie ciałopalnym; l – kości ryby w ludzkim grobie szkieletowym; m – kości ryby w ludzkim grobie ciałopalnym.

Rys. J. Rogatko

Abb. 6. Freigelegte Überreste von Pferden, Hunden, Hasen, Schildkröten, Raubtieren (darunter Fuchs), von Hirsch, Reh und von Fischen auf Nekropolen der Masłomęcz Gruppe und der Černjachov Kultur: a – Skelettgrab des Pferdes; b – Pferdeknochen in menschlicher Skelettbestattung; c – Skelettgrab des Hundes; d – Hundeknochen im menschlichen Körpergrab; e – Hasenknochen im menschlichen Skelettgrab; f – Hasenknochen im menschlichen Brandgrab; g – Skelettgrab der Schildkröte; h – Überreste der Schildkröte im menschlichen Körpergrab; i – Knochen eines Raubtiers in menschlicher Skelettbestattung; j – Hirschknochen im menschlichen Skelettgrab; k – Rehknochen im menschlichen Brandgrab; l – Fischknochen im menschlichen Körpergrab; m – Fischknochen im menschlichen Brandgrab.

Gez. von J. Rogatko

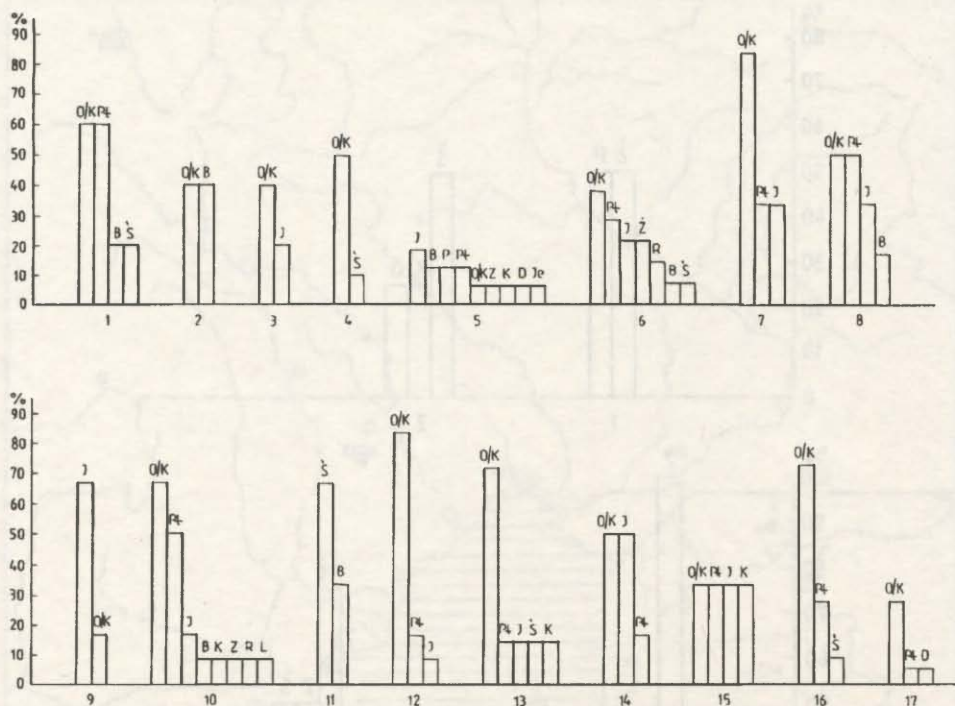

Ryc. 7. Stosunek procentowy gatunków zwierząt na nekropolach grupy masłomęczkiej: a – groby zwierzęce; b – groby ludzkie zaopatrzone w szczątki zwierzęce. Bydło (B), drapieżnik (D), jaja ptasie (J), jelen (Je), koń (K), lis (L), owca (O), owca lub koza (O/K), pies (P), ptak (Pt), ryba (R), sarna (Sa), świnia (Ś), zając (Z), żółw (Ż). 1 – Gródek nad Bugiem, stan. 1C; 2 – Masłomęcz, stan. 15; 3 – Moroczyn, stan. 25 (na tym stanowisku obok kości świni mogły wystąpić również szczątki dzika). Uwaga: symbole określające gatunki zwierząt odnoszą się również do ryc. 8–11. Szrafurą zaznaczono wystąpienie kości zwierzęcia danego gatunku w ludzkim grobie ciepłopalnym lub ciepłopalno-szkieletowym.

Rys. J. Rogatko

Abb. 7. Prozentsatz der Tierarten auf Nekropolen der Masłomęcz Gruppe: a – Tierbestattungen; b – Menschräber ausgestattet mit Tierüberresten. Vieh (B), Raubtier (D), Vogeleier (J), Hirsch (Je), Pferd (K), Fuchs (L), Schaf (O), Schaf oder Ziege (O/K), Hund (P), Vogel (Pt), Fisch (R), Reh (Sa), Schwein (Ś), Hase (Z), Schildkröte (Ż). 1 – Gródek am Bug, Fundst. 1C; 2 – Masłomęcz, Fundst. 15; 3 – Moroczyn, Fundst. 25 (an diesem Fundplatz konnten neben den Schweineknochen auch die Wildschweinüberreste auftreten). Merke: die Symbole der Tierarten betreffen ebenso die Abbildungen 8–11. Mit Schraffur wurden die im menschlichen Brand- oder Brand-Skelettgrab auftretenden Knochen von bestimmten Tierarten markiert.

Gez. von J. Rogatko

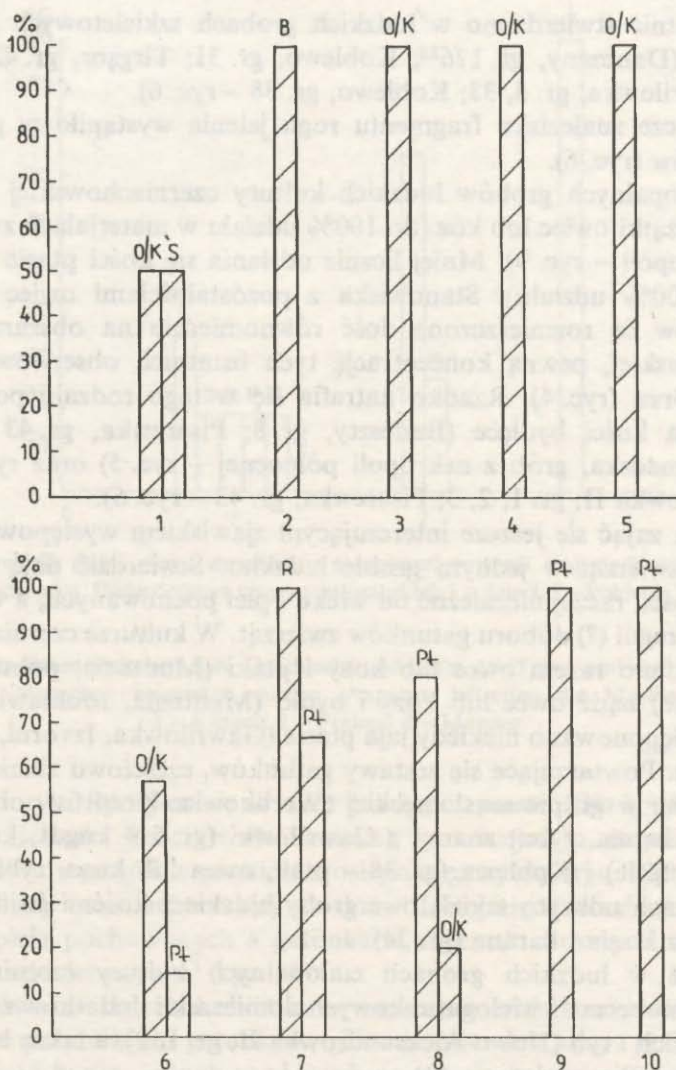

Ryc. 8. Stosunek procentowy gatunków zwierząt (także jaj ptasich) w ludzkich grobach szkieletowych na wybranych cmentarzyskach kultury czerniachowskiej: 1 – Alexandru-Odobescu; 2 – Balcata II; 3 – Budešty; 4 – Černjachov; 5 – Dančeny; 6 – Gavrillovka; 7 – Independența; 8 – Izvorul; 9 – Kaborga IV; 10 – Koblevo; 11 – Kosanovo; 12 – Lețcani; 13 – Malaeshty; 14 – Maslovo; 15 – Ranževoe; 16 – Spanțov; 17 – Tirgșor. Uwaga: szczątki zwierzęce z nekropoli nr 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17 nie zostały w całości oznaczone gatunkowo lub istnieją wątpliwości co do ich przynależności gatunkowej.

Rys. J. Rogatko

Abb. 8. Prozentsatz der Tierarten (auch der Vogeleier) in menschlichen Körpergräbern auf ausgewählten Nekropolen der Černjachov Kultur: 1 – Alexandru – Odobescu; 2 – Balcata II; 3 – Budešty; 4. Černjachov; 5 – Dančeny; 6 – Gavrillovka; 7 – Independența; 8 – Izvorul; 9 – Kaborga IV; 10 – Koblevo; 11 – Kosanovo; 12 – Lețcani; 13 – Malaeshty; 14 – Maslovo; 15 – Ranževoe; 16 – Spanțov; 17 – Tirgșor. Merke: Tierüberreste aus Nekropolen 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17 wurden nicht den Tierarten nach vollständig markiert oder ist ihre Angehörigkeit zu bestimmten Arten zweifelhaft.

Gez. von J. Rogatko

Ryc. 9. Stosunek procentowy gatunków zwierząt w ludzkich grobach ciałałnych na wybranych cmentarzyskach kultury czerniachowskiej: 1 – Baśmačka (cmentarzyska S i N); 2 – Budešty; 3 – Černajchov; 4 – Etulija XII; 5 – Malaesły; 6 – Maslovo; 7 – Novo-Alexandrovka II; 8 – Olteni; 9 – Romaški; 10 – Ružičanka. Uwaga: szczątki zwierzęce z nekropoli nr 3, 4, 6, 8 nie zostały w całości oznaczone gatunkowo lub istnieją wątpliwości co do ich przynależności gatunkowej.

Rys. J. Rogatko

Abb. 9. Prozentsatz der Tierarten in menschlichen Brandbestattungen auf ausgewählten Gräberfeldern der Černajchov Kultur: 1 – Baśmačka (Gräberfelder S und N); 2 – Budešty; 3 – Černajchov; 4 – Etulija XII; 5 – Malaesły; 6 – Maslovo; 7 – Novo-Aleksandrovka II; 8 – Olteni; 9 – Romaški; 10 – Ružičanka. Merke: Tierüberreste aus Nekropolen 3, 4, 6, 8 wurden den Tierarten nach nicht vollständig markiert oder ist ihre Angehörigkeit zu bestimmten Arten zweifelhaft.

Gez. von J. Rogatko

Trzykrotnie stwierdzono w ludzkich grobach szkieletowych kości drapieżników (Danczeny, gr. 176¹²; Koblewo, gr. 31; Tirgșor, gr. 42 – ryc. 6) i ryb (Gawriłowka, gr. 5, 33; Koblewo, gr. 38 – ryc. 6).

Pojedyncze znalezisko fragmentu rogu jelenia wystąpiło w grobie 287 z Danczenów (ryc. 6).

Do ciałopalnych grobów ludzkich kultury czerniachowskiej dołączano głównie szczątki owiec lub kóz (do 100% udziału w materiałach zwierzęcych danej nekropoli – ryc. 9). Mniej licznie odsłania się kości ptasie (od około 15% do 100% udziału). Stanowiska z pozostałościami owiec bądź kóz oraz ptaków są rozmieszczone dość równomiernie na obszarze kultury czerniachowskiej, pewną koncentrację tych ostatnich obserwować można na Podnieprzu (ryc. 4). Rzadko natrafia się w tego rodzaju pochówkach ludzkich na kości bydłące (Budeszty, gr. 8; Pisarewka, gr. 43 – ryc. 5). świni (Baszmaczka, grób z nekropoli północnej – ryc. 5) oraz ryb (Nowo-Aleksandrowka II, gr. 1, 2, 3; Pisarewka, gr. 43 – ryc. 6).

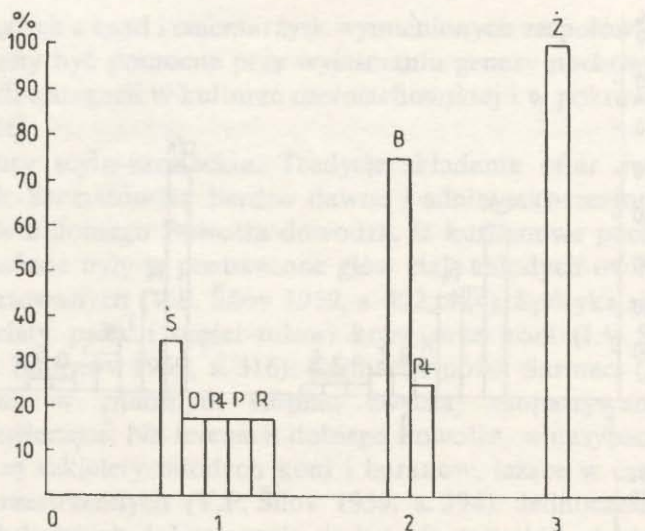
Wypada zająć się jeszcze interesującym zjawiskiem występowania kilku gatunków zwierząt w jednym grobie ludzkim. Stwierdzić dają się pewne prawidłowości, raczej niezależne od wieku i płci pochowanych, a wynikające być może z reguły (?) doboru gatunków zwierząt. W kulturze czerniachowskiej często składano razem owce lub kozy i ptaki (Muntenia, północne Nadczarnomorze) bądź owce lub kozy i bydło (Muntenia, Mołdawia). Razem z ptakami deponowano niekiedy jaja ptasie (Gawriłowka, Izvorul, Masłowo, Ranzewoje). Powtarzające się zestawy gatunków, częściowo zbieżne z zaobserwowanymi w grupie masłomęckiej (Werbkowice-Kotorów, ob. 13 – kogut, owca, świnia, ryba) znamy z Gawriłowki (gr. 5 – kogut, kura, owca, ryba, jaja ptasie) i Koblewa (gr. 38 – ptak, owca lub koza, ryba). Jedyne w Małaesztach odkryto szkieletowe groby ludzkie z kośćmi świni i barana (gr. 13) oraz konia i barana (gr. 24).

Również w ludzkich grobach ciałopalnych kultury czerniachowskiej stwierdzono obecność wielogatunkowych domieszek i dodatków zwierzęcych – kości ptasich i ryb (Nowo-Aleksandrowka II, gr. 1, 2), a także byka, kozy, ryb i ptaków (Pisarewka, gr. 43).

PLEĆ I WIEK ZMARŁYCH A GATUNKI ZWIERZĄT ZŁOŻONYCH Z NIMI DO GROBÓW

Na podstawie danych zgromadzonych dla grupy masłomęckiej wnioskować można, iż wyłącznie w pochówkach dzieci lokowano szczątki świni,

¹² Możliwe, że w grobie z Danczenów zarejestrowano sytuację zbliżoną do zaobserwowanej w pochówku 73 z Gródka nad Bugiem, stan. 1C. Odkryto tam szkielet kuny (?) znajdujący się w obrębie zarysu trumny zawierającej szczątki człowieka. Przeprowadzona „in situ” obserwacja układu kości ludzkich i zwierzęcych dowiodła, iż drapieżnik dostał się do trumny przypadkowo, zapewne niezbyt długo po złożeniu jej do ziemi. Dość mocne wtedy jeszcze ścianki pojemnika uniemożliwiły zwierzęciu wyjście (A. Kokowski 1986d, s. 24).

Ryc. 10. Korelacja płci i wieku zmarłych z gatunkami zwierząt złożonych wraz z nimi do wspólnego pochówku. Dane dotyczą grupy masłomęckiej: 1 – dzieci; 2 – kobiety; 3 – mężczyźni.

Rys. J. Rogatko

Abb. 10. Korrelation zwischen dem Geschlecht und Alter der Toten und den Tierarten, die mitsamt den Menschen beigesetzt wurden. Angaben betreffen die Masłomęcz Gruppe: 1 – Kinder; 2 – Frauen; 3 – Männer.

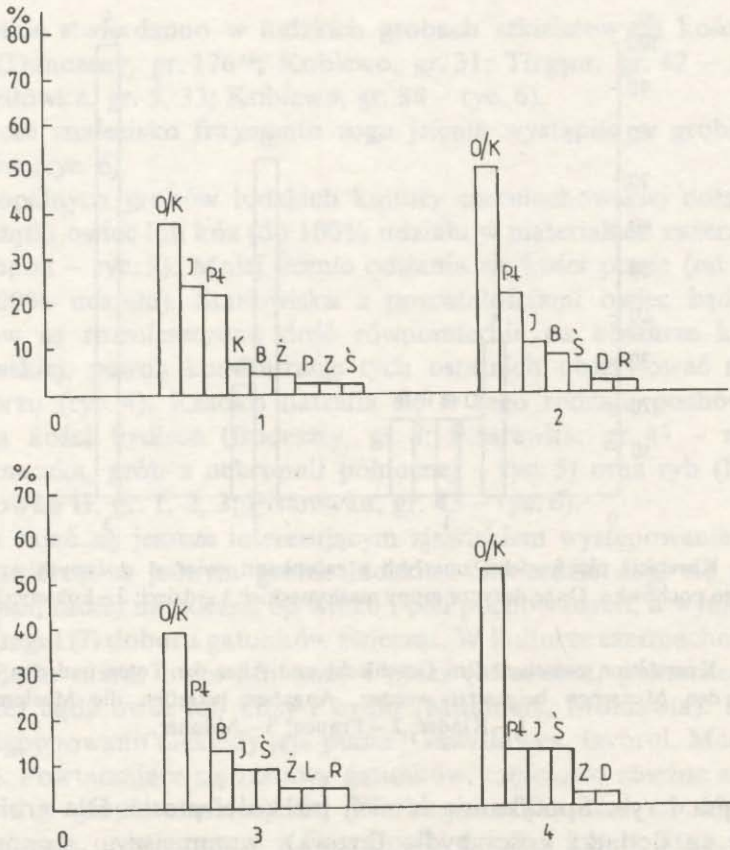
Gez. von J. Rogatko

owcy, psa i ryb. Spotyka się w nich też kości ptasie. Dla grobów kobiet typowe są dodatki kości bydła (krowa), w mniejszym stopniu ptaków. Szkielet żółwia wystąpił w grobie dorosłego mężczyzny (ryc. 10).

Dla kultury czerniachowskiej ustalono następujące korelacje pomiędzy wiekiem i płcią pochowanych a gatunkami zwierząt złożonych wraz z nimi do grobów szkieletowych¹³ (ryc. 11):

- do pochówków dzieci, kobiet oraz mężczyzn wkładano zwierzęta tych samych w przybliżeniu gatunków, głównie owce lub kozy, ptaki (również jaja ptasie) i bydło, jednak w różnych proporcjach;
- dzieci – w ich grobach obok owcy lub kozy największy udział mają jaja ptasie, niewiele mniejszy – ptaki. Nieznaczną odsetek stanowią: koń, bydło, żółw, pies, zając i świnia. Tylko dzieci zaopatrywano w kości konia i psa;
- kobiety – otrzymywały oprócz owiec lub kóz szczątki ptaków, rzadziej jaja ptasie. Niewielkie znaczenie mają dodatki kości bydła, świń, dra pieżników czy ryb;

¹³ Pominięto ciałopalne groby ludzkie z uwagi na brak analiz antropologicznych kości z interesujących nas obiektów. Jedyne określenia antropologiczne i zoologiczne (w części dokonane przez niespecjalistów?) dotyczą cmentarzysk z Basmaczkii, Olteni i Wojskowego. Na ich podstawie trudno w ogóle mówić o istnieniu zależności między wiekiem i płcią zmarłych a gatunkami zwierząt złożonych z nimi do pochówków.

Ryc. 11. Korelacja płci i wieku zmarłych z gatunkami zwierząt (uwzględniono także jaja ptasie) umieszczanych wraz z nimi w inhumacjach. Dane dotyczą kultury czerniachowskiej: 1 – dzieci; 2 – kobiety; 3 – mężczyźni; 4 – osobnicy dorośli (płci nie ustalono).

Rys. J. Rogatko

Abb. 11. Korrelation zwischen dem Geschlecht und Alter der Toten und den Tierarten (mitsamt den Vogeleiern), die gemeinsam bestattet wurden. Angaben betreffen die Černjachov Kultur: 1 – Kinder; 2 – Frauen; 3 – Männer; 4 – Erwachsene (Geschlecht nicht festgestellt).

Gez. von J. Rogatko

– mężczyźni – obok owiec lub kóz w ich grobach dominują szczątki ptaków i bydła, mniejszy procent reprezentują jaja ptasie, kości świń, żółwi i ryb. Wyłącznie w pochówku męskim zarejestrowano pozostałości lisa.

POCHÓWKI ZWIERZĘCE W ZESPOŁACH TWORZĄCYCH KULTURĘ CZERNIACHOWSKĄ

W formowaniu kultury czerniachowskiej niewątpliwie udział miało wiele różnorodnych ugrupowań kulturowych. Za takie powszechnie uznaje się: kultury scyto-sarmackie, dackie, kulturę przeworską i wielbarską. Poniżej podano, z konieczności bardzo skrótowe, charakterystyki znalezisk szczątk-

ków zwierzęcych z osad i cmentarzysk wymienionych zespołów. Przedstawione dane winny być pomocne przy wyjaśnianiu genezy pochówków zwierzęcych różnych kategorii w kulturze czerniachowskiej i w pokrewnej jej grupie masłomeckiej.

1. Kultury scyto-sarmackie. Tradycje składania ofiar zwierzęcych na nekropolach Sarmatów są bardzo dawne i silnie zakorzenione. Materiały sauromackie z dolnego Powołża dowodzą, iż kurhanowe pochówki nomadów wyposażane były w pozbawione głów ciała młodych owiec i baranów, często ćwiartowanych (V.P. Šilov 1959, s. 422, 424). Spotyka się także kompletne szkielety psów i części tułowi krów oraz koni (I.V. Sinicyn 1959, s. 196; K.F. Smirnov 1959, s. 316). Sarmaci i późni Sarmaci (I–IV w. n.e.) kontynuowali w znacznym stopniu zwyczaj zaopatrywania zmarłych w szczątki zwierzęce. Na terenach dolnego Powołża, w nasypach kurhanów, odsłaniane są szkielety młodych koni i baranów, leżące w intencjonalnych układach przestrzennych (V.P. Šilov 1959, s. 394). Jednocześnie w innych pochówkach ludzkich dokumentuje się jedynie dodatki kości baranów, czasem koni, zazwyczaj razem z nożami żelaznymi (V.P. Šilov 1959, s. 458).

Podobne, choć w pewien sposób zmodyfikowane cechy rytuału pogrzebowego przetrwały wśród niektórych plemion sarmackich zamieszkujących ziemie sąsiadujące z kulturą czerniachowską lub objęte jej ekspansją w III–IV w. n.e. Dobrym tego przykładem jest bezkurhanowe cmentarzysko z Kisielewa nad górnym Prutem, datowane na I–II w. n.e. Na jego południowym i zachodnim skraju, w pewnym oddaleniu od koncentracji ludzkich grobów szkieletowych, odkryto 4 jamy z pochówkami bydłecymi, młodego konia oraz drapieznika z rodziny kotowatych (I.S. Vinokur, L.V. Vakulenko 1967, s. 128 ryc. 43). W szkieletowym grobie ludzkim pochodzącym z tej samej nekropoli znaleziono kości zwierzęce wraz z dwoma nożami żelaznymi (I.S. Vinokur, L.V. Vakulenko 1967, s. 128). Współwystępowanie na jednym stanowisku grobów zwierzęcych i dodatków zwierzęcych stwierdzono też w Nowej Filippowce, gdzie kompletny szkielet psa został wkopany w strop pochówku koczownika (M.I. Vjaz'mitina 1952, s. 222). Przy szczątkach ludzkich spoczywały kości kończyn owcy (M.I. Vjaz'mitina 1952, s. 222). Również na nekropoli Akerman II natrafiono na samodzielne (?) pochówki psów oraz dodatki zwierzęce w postaci tusz owiec, baranów i krów (M.I. Vjaz'mitina 1953, s. 72).

Wspomnieć jeszcze należy o gatunkach zwierząt składanych na cmentarzyskach sarmackich. Obok owcy i barana notowane są: bydło, konie oraz psy. Rzadko znajduje się w grobach ludzkich kości ptasie, które lokalizowano niekiedy obok kawałków węgla, mającego u Sauromatów i Sarmatów znaczenie magiczne (K.F. Smirnov 1975, s. 136, 139, 143; V.V. Dvorničenko, G.A. Fedorov-Davydov 1989, s. 128–129). Stare tradycje posiada wykorzystywanie w obrzędku pogrzebowym jaj ptasich, odkrywanych w nasypach kurhanów sauromackich (K.F. Smirnov 1975, s. 19–20) i w grobach sarmackich (B.V. Magomedow 1979a, s. 55).

W składzie etnicznym plemion sarmackich poważny udział miały ugrupowania późnoscytyjskie (T. Sulimirski 1979, s. 80–84). Jak dowodzą zebrane informacje, także „późni” Scytowie używali ciał zwierząt do celów rytualnych. Na naddnieprzańskim cmentarzysku w Zołotoj Bałce (I w. p.n.e. – II w. n.e.) zarejestrowano pochówki całej owcy i konia (ćwiartowanego) umieszczonych w jamie wykopanej nad wejściem do grobu katakumbowego (koń) lub w dromosie (owca). Razem ze szkieletami zwierzęcymi odsłonięto fragmenty naczyń glinianych (M.I. Vjaz'mitina 1972, s. 42, 57–58). Z tego samego stanowiska pochodzą szkieletowe pochówki ludzko-zwierzęce, których przedmiotem były pies i zając, kładzione obok zmarłych (M.I. Vjaz'mitina 1972, s. 32, 79, 111) oraz żółwie, lokowane zawsze w wypełniskach grobów dzieci (M.I. Vjaz'mitina 1972, s. 65, 112). Dodatki zwierzęce natomiast stanowią kości koni i byków układane w naczyniach lub w poprzek nóg człowieka (M.I. Vjaz'mitina 1972, s. 110–111).

2. Kultury dackie. Osady kultur geto-dackich dostarczają interesujących odkryć celowo zdeponowanych pozostałości zwierzęcych. Z Cucorăni znany jest obiekt z III–II w. p.n.e., na którego spągu były umieszczone szkielety dwóch psów, przysypane węglami drzewnymi (S. Teodor 1975, s. 132). W osadzie Łukaszewka II odsłonięto mieszkalną półziemiankę (II–I w. p.n.e.) z ułożonym na jej dnie szkieletem prosięcia, obstawionym fragmentami ceramiki (G.B. Fedorov 1960b, s. 242). Na okres późniejszy (II–IV w. n.e.) datowane są znaleziska osadowe kultury Karpów z Poiana-Dulgești. W głębokich, cylindrycznych jamach zarejestrowano kompletne kości zające i psów, spoczywające na warstwie popiołów z rozpalonych wcześniej ognisk. Razem ze szczątkami zwierzęcymi odkryto m.in. naczynia gliniane (Gh. Bichir 1973, s. 247–250).

Analiza dostępnych źródeł dotyczących nekropoli dackich potwierdza występowanie w grobach ludzkich jedynie (?) domieszek i dodatków zwierzęcych oraz „luźnych” materiałów zwierzęcych, rozproszonych na dawnej powierzchni użytkowej cmentarzysk. W Gabarze (kultura Karpo-Daków) obecność pojedynczych kości, głównie świń, stwierdzono pomiędzy skupiskami pochówków, w ich bezpośrednim sąsiedztwie lub oddzielnie, razem z ułamkami ceramiki. Około 25% ludzkich grobów ciałopalnych z tego stanowiska zawierało przepalone kości zwierząt domowych, lokowane na spągach jam grobowych bądź w „wazach ofiarnych” (I. Antonescu 1961, s. 450). Analogicznych obserwacji dokonano na geto-dackim cmentarzysku w Bugeac (IV w. n.e.), gdzie razem z popiołami ludzkimi odkrywano poddane kremacji szczątki owiec i kóz a nawet psa (D.N. Plopșor 1974, s. 38). Także w szkieletowych grobach ludzkich odnotowywane są dodatki (?) kości ptasich, włożonych do naczynia stojącego przy głowie człowieka (kultura Karpo-Daków; I. Antonescu 1961, s. 454–455) lub kości krowy i świni znajdujących w zasypisku jamy grobowej (kultura lipicka; I.K. Svešnikov 1957, s. 69).

3. Kultura przeworska¹⁴. Na osadach tej kultury występują liczne szkieletowe, całkowite i częściowe pochówki psów, rzadziej kóz, owiec, świń, koni i bydła.

Dla rytuału pogrzebowego kultury przeworskiej charakterystyczne wydają się głównie domieszki szczątków ptasich, owiec lub kóz, bydła, świń i ssaków łownych w ciałopalnych grobach ludzkich. Dodatki kości zwierzęcych w ludzkich grobach ciałopalnych i szkieletowych odsłaniane są tylko sporadycznie. Unikatywne są odkrycia grobów zwierzęcych, zarówno szkieletowych jak i ciałopalnych. Ich przedmiotem były psy, koń (groby szkieletowe) oraz owce lub kozy, bydło, świnie i ptaki (ciałopalne groby jamowe). Jedynie wyjątkowo mamy do czynienia z birytualnymi i szkieletowymi pochówkami ludzko-zwierzęcymi, reprezentowanymi przez psy i bydło.

4. Kultura wielbarska¹⁵. Z obszaru wymienionej kultury dysponujemy niewielu danymi, które wiążą się z pochówkami zwierząt. Materiały takie – szczątki kostne psów – odkryto na osadzie w Pruszczu Gdańskim.

Równie mało znalezisk pochodzi z cmentarzysk kultury wielbarskiej. Samodzielny szkieletowy grób świni odsłonięty w Podwiesku i ciałopalne popielnicowe (?) groby zwierzęce z Rogowa wystąpiły na stanowiskach niejednorodnych kulturowo i mogą być związane z kulturą oksywską. W ludzkich grobach szkieletowych i ciałopalnych sporadycznie rejestruje się dodatki i domieszki kości bydłowych, ptasich, owiec lub kóz i świń (zanotowane w Ciepłym resztki węży i żaby budzą zbyt wiele zastrzeżeń co do intencjonalności ich złożenia). Na podkreślenie zasługuje fakt, że w pochówkach ludzkich fazy cecelskiej znajdowane są z reguły nie spalone szczątki zwierzęce. Z pojedynczych kurhanów datowanych na tę fazę znamy również odkrycia „luźnych” pozostałości zwierzęcych oraz jam z kośćmi zwierzęcymi, węglami drzewnymi i ułamkami naczyń.

UWAGI KOŃCOWE

Grupę masłomęcką i kulturę czerniachowską łączy wiele cech wspólnych, jeśli chodzi o sposoby wykorzystywania materiałów zwierzęcych w obrzędzie pogrzebowym. Świadczą o tym przede wszystkim:

- podobny udział grobów ludzkich z nie spalonymi szczątkami zwierzęcymi w ogólnej liczbie pochówków, mieszczący się z reguły w dość niskich przedziałach;
- obecność tych samych kategorii pochówków zwierzęcych, w kulturze czerniachowskiej rozszerzona o groby ciałopalne i domieszki;

¹⁴ Pochówki zwierzęce kultury przeworskiej scharakteryzowano na podstawie opracowania T. Węgrzynowicz (1982, s. 82 i n.).

¹⁵ Pochówki zwierzęce kultury wielbarskiej scharakteryzowano na podstawie opracowania T. Węgrzynowicz (1982, s. 99 i n.).

- składanie na cmentarzyskach grupy masłomęckiej gatunków zwierząt rejestrowanych na nekropolach kultury czerniachowskiej;
- sytuowanie przynajmniej części grobów zwierzęcych w miejscach wydzielonych (?) i na peryferiach cmentarzysk.

Dostrzeżone odrębności, charakterystyczne dla grupy masłomęckiej:

- stosunkowo duża liczba grobów zwierzęcych i pochówków ludzko-zwierzęcych w porównaniu z liczbą tego typu obiektów znanych z obszaru kultury czerniachowskiej, przy czym swego rodzaju ewenementem w samej grupie masłomęckiej są birytualne pochówki ludzko-zwierzęce z Moroczyna, stan. 25¹⁶;
- swoisty dobór gatunków zwierząt odkrytych w grobach ludzkich i zwierzęcych jak: bydło, świnia, żółw, zając i pies, rzadko spotykanych na cmentarzyskach kultury czerniachowskiej, gdzie zwykle dominują kości owiec lub kóz i ptaków;
- brak, częstych w kulturze czerniachowskiej, znalezisk tzw. luźnych kości zwierzęcych, jam z resztkami tryzny oraz jaj ptasich w grobach ludzkich;
- dość niekonwencjonalne, w odniesieniu do obserwowanych w kulturze czerniachowskiej, miejsca lokowania resztek zwierzęcych w pochówkach ludzkich: w stropie grobu, pod kończynami nieboszczyka, w strefie brakującej części szkieletu człowieka.

Jest rzeczą zastanawiającą, że choć dla grupy masłomęckiej dysponujemy licznymi analogiami z terenu kultury czerniachowskiej, to pochodzą one głównie z dość odległych geograficznie stanowisk Mołdawii i Podnieprza. Dla przykładu, współwystępowanie na jednym cmentarzysku szkieletowych, kompletnych i częściowych, samodzielnych i wkopanych w grób ludzki grobów zwierzęcych stwierdzono w mołdawskich Budesztach. Tych samych obszarów (Danczeny) dotyczy cenna obserwacja świadcząca o zastępowaniu (?) części ciała ludzkiego ciałem zwierzęcym (gr. 224). Z podobnego rodzaju zabiegiem mamy prawdopodobnie do czynienia w Masłomęczu, stan. 15 (gr. 15). Co więcej, w obu wypadkach ujawniono istnienie nad zmarłymi drewnianej konstrukcji typu szałasowego (?) (I. Rafalovič 1986, s. 76; A. Kokowski 1986c, s. 74). Z międzyrzecza Dniestru i Prutu (Etulija XII) znamy także ludzki grób ciałopalny ze szkieletem zwierzęcym, stanowiący jednak dość odległą analogię do birytualnych zespołów ludzko-zwierzęcych odkrytych w Moroczynie, stan. 25. W Danczenach i w Etulii XII zanotowano również formy grobów bezpopielnicowych zbliżone do moroczyńskich – o dużej powierzchni i głębokości, z przepalonym wyposażeniem (I.A. Rafalovič 1986, s. 99 – gr. 348; T.A. Ščerbakova 1981, s. 115 – gr. 52). Nawiązania do grobu z Werbkowic-Kotorowa i grobu 42 z Gródka

¹⁶ Chodzi tutaj głównie o brak ścisłych nawiązań wzmiankowanych pochówków do form grobów ciałopalnych z innych cmentarzysk grupy masłomęckiej; odosobniony jest również przypadek umieszczenia w jednym grobie ciałopalnym kilku kompletnych szkieletów zwierzęcych (gr. I i V).

nad Bugiem, stan. 1C znajdujemy w naddnieprzańskiej Gawriłowce (gr. 5 – komora drewniana, liczne dodatki zwierzęce, bogaty inwentarz; gr. 35, 79, 80 – żółwie w szkieletowych grobach ludzkich).

Tak różnorodne związki zdają się sugerować daleką wędrówkę „idei” (drogą dyfuzji?, migracji?) albo nawet złudną i przypadkową zbieżność spostrzeżeń, tym bardziej że dane cechy dystynktywne ograniczone są, jak dotąd, tylko do pojedynczych stanowisk grupy masłomęckiej i kultury czerniachowskiej (np. składanie żółwi do grobów, dodatki zwierząt różnych gatunków, birytualne pochówki ludzko-zwierzęce). Brak bezpośrednich powiązań może być jednak spowodowany niezadowolającym stanem badań czy zbyt ogólnikowym sposobem publikacji źródeł.

Próbując wyjaśnić przypuszczalną genezę nekropolitycznych pochówków zwierzęcych kultury czerniachowskiej i grupy masłomęckiej trzeba wziąć pod uwagę elementy kształtujące rytuał pogrzebowy tych zespołów.

Wydaje się, że stosowanie w kulturze czerniachowskiej domieszek zwierzęcych uwarunkowane było głównie dawnymi tradycjami kultur geto-dackiej i przeworskiej (ich przetrwanie stwierdzono wielokrotnie – por. np. E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko 1983, s. 51). Możliwe, że z wpływami wymienionych ugrupowań należy też wiązać popielnicowe groby owiec lub kóz odstonięte w naddnieprzańskich Malinowcach.

Nie ma analogii w materiałach samej kultury czerniachowskiej birytualny pochówek ludzko-zwierzęcy z Etulii XII, dodatkowo pochodzący ze stanowiska tzw. strefy stepowej, o spornej dotąd kulturowej atrybucji (T.A. Ščerbakova 1981, s. 107). Istnienie tego rodzaju obiektów jest ogólnie zjawiskiem bardzo rzadkim i ograniczonym do niektórych tylko kultur, np. scyto-trackiej czy zachodniobałtyjskiej (T. Węgrzynowicz 1982, s. 180–181).

W obrządku szkieletowym kultury czerniachowskiej, obok elementów lokalnych, najczęściej dostrzegane są oddziaływania scytyjsko-sarmackie (m.in. V.V. Sedov 1979, s. 85, 86–87 tabela 7; E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko 1983, s. 29). Impulsy z kręgu scyto-sarmackiego mogły być przyczyną pojawienia się na cmentarzyskach kultury czerniachowskiej szkieletowych grobów owiec lub kóz i koni, a także spotykanych w szkieletowych grobach ludzkich dodatków kości owiec lub kóz, bydła oraz koni, składanych często wraz z nożami żelaznymi (por. E.A. Rikman 1966, s. 86–87; E.A. Rikman, I.A. Rafalovič, I.G. Chynku 1971, s. 50; I.S. Vinokur 1979, s. 127; V.V. Sedov 1979, s. 82). Dzięki przemieszczeniom plemion sarmackich dochodziło zapewne do łatwiejszego przenoszenia tradycji kulturowych, trafiających na podatny grunt wierzeń ludności miejscowej¹⁷.

¹⁷ Hipotezę tę uprawdopodobniają: a. powszechność występowania pochówków zwierzęcych, głównie jednak typu osadowego, na obszarze środkowoeuropejskiego *Barbaricum* okresu przedrzymskiego i rzymskiego (por. np. M. Andrałojć 1986; T. Makiewicz 1987); b. poświadczony w danych wykopaliskowych przykłady silnego oddziaływania Sarmatów na swych sąsiadów, m.in. plemiona dackie, zwłaszcza Karpów (S. Morinc 1961, s. 412–413; E.A. Rikman 1966, s. 84–85) czy naddunajskich Germanów (E.A. Rikman 1966, s. 85).

Geneza pochówków zwierzęcych w grupie masłomęckiej nie jest jeszcze jasna. Pewną pomocą są ustalenia chronologiczne datujące groby zwierzęce wkopywane w szkieletowe pochówki ludzkie (oczywiście przy założeniu ich „bliskości” czasowej). Najstarszy grób zwierzęcy (postkranialny szkielet owcy wkopany w grób 132 z Masłomęcza, stan. 15) pochodziłby w takim wypadku z fazy C₂ okresu rzymskiego. Pozostałe groby zwierzęce i pochówki ludzko-zwierzęce z Gródka nad Bugiem, stan. 1C, Masłomęcza, stan. 15, Moroczyna, stan. 25 i Werbkowic-Kotorowa odnoszą się najpewniej do faz C₃-D okresu rzymskiego. Groby ludzkie z dodatkami pojedynczych kości zwierzęcych zaopatrzone w zabytki datujące odnieść trzeba do faz C₂-D okresu rzymskiego.

Zgodnie z propozycjami A. Kokowskiego (1987c), dotyczącymi chronologii grupy masłomęckiej, pojawienie się na jej nekropolach szczątków zwierzęcych należałoby korelować z fazami II-IV grupy masłomęckiej, przy czym większość obiektów, w których odkryto pozostałości zwierzęce, synchronizować wypada z fazami III i IV. Odpowiadają one okresom dominacji elementów „pozawielbarskich” – czerniachowskich (faza II) i sarmackich (faza III). Tak więc pochówki zwierzęce różnych kategorii można łączyć ogólnie z oddziaływaniami południowymi i wschodnimi, bez dokładnego precyzowania kierunków ewentualnych zapożyczeń¹⁸.

Reasumując, grupa masłomęcka pod względem stosowania szczątków zwierzęcych w obrządku pogrzebowym mieści się w ramach dużej różnorodności kultury czerniachowskiej. Specyficzne powiązania grupy masłomęckiej dają się tłumaczyć wielostronnymi kontaktami interkulturowymi, dobrze poświadczonymi w źródłach archeologicznych (por. np. A. Kokowski 1987a, s. 7-8). Jej swoiste odrębności są przypuszczalnie efektem zarówno miejscowego przetwarzania obcych wzorców, jak i istnienia własnych, oryginalnych tradycji kulturowych.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

ArhMold.	- Arheologia Moldovei, București
„KS”	- Kratkie soobščeniya o dokladach i polevych issledovanijach IIMK AN SSSR; od 1960 r. IA SSSR, Moskva - Leningrad
<i>Kultura wielbarska...</i>	- <i>Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim</i> , Lublin
<i>Mogil'niki...</i>	- <i>Mogil'niki černjachovskoj kul'tury</i> , Moskva 1979
MIA	- Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, Moskva - Leningrad
„SprArch.”	- „Sprawozdania Archeologiczne”, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź
SprUMCS	- Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS (w 1985 r. i AOBK) w Lublinie, Lublin

¹⁸ Powyższe przypuszczenia mają charakter wstępny, odzwierciedlają stan badań nad grupą masłomęcką z roku 1988. Będą one niewątpliwie weryfikowane wraz z postępem dalszych prac wykopaliskowych.

Literatura

- Andrałojć M.
1986 *Pochówki psów u pradziejowych społeczeństw Europy Środkowej*, Inowrocław.
- Antonescu I.
1961 *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, „Materiale și cercetări arheologice”, t. 7, s. 449–459.
- Baran V.D.
1981 *Černjachivs ka kul'tura*, Kyiv.
- Bichir Gh.
1973 *Manifestations de caractère magique et cultuel chez les Carpes*, „Dacia” N.S., t. 17, s. 243–256.
- Bloșiu C.
1975 *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)*, ArhMold., t. 8, s. 203–280.
- Bocheński Z., Nadachowski A., Wolsan M.
1987 *Pochówki zwierzęce z cmentarzyska grupy masłomęckiej w Morocznynie (młodszy okres wpływów rzymskich, południowo-wschodnia Polska)*, „SprArch.”, t. 39, s. 321–329.
- Bodjanskij A. V.
1968 *Rezultaty raskopok černjachovskogo mogil'nika v Nadporož'e*, (w:) *Archeologičeskie issledovanija na Ukraine v 1967 g.*, t. 2, Kiev, s. 172–176.
- Borodziej T., Kokowski A.
1985 *Gródek nad Bugiem, stan. IC, gm. Hrubieszów, woj. zamojskie*, (w:) *SprUMCS*, s. 14–18.
- Borodziej-Mazurek T.
1988 *Cmentarzysko z młodszego okresu wpływów rzymskich w Gródku nad Bugiem, woj. zamojskie, stan. IC*, (w:) *Kultura wielbarska...*, t. I, s. 279–336.
- Brajčevskaja A. T.
1960 *Černjachovskie pamjatniki Nadporož'ja (po materialam raskopok i razvedok I.M. Feščenko, A.V. Bodjanskogo i avtora)*, MIA, t. 82, s. 148–191.
- Brajčevskij M. Ju.
1960 *Romaiki*, MIA, t. 82, s. 100–147.
- Chavljuk P. I.
1974 *Zajativ's'kyj mogyl'nyk na Vinničyni*, „Archeologija”, t. 14, s. 62–72.
- Diaconu G.
1965 *Tirggor necropola din secolele III–IV e.n.*, București.
- Dvorničenko V. V., Fedorov-Davydov G. A.
1989 *Raskopki kurganov v zone stroitel'stva kalmycko-astrachanskoj i nikol'skoj risovyh orositel'nyh sistem*, (w:) *Sokrovišča sarmatskich voždej i drevnie goroda Povolž'ja*, Moskva, s. 14–133.
- Fedorov G. B.
1960a *Malaešt'skij mogil'nik (pamjatnik černjachovskoj kul'tury v bassejne reki Prut)*, MIA, t. 82, s. 253–302.
1960b *Naselenie prutsko-dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačelietii n.e.*, MIA, t. 89.
- Fedorov G. B., Rošal' M. G.
1981 *Raskopki černjachovskogo mogil'nika u s. Balcata*, (w:) *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii (1974–1976 gg.)*, Kišinev, s. 89–106.
- Gabałówna L.
1962 *O naczyniach „bogom poświęconych”*. Skarb wotywny z wczesnego okresu rzymskiego na stan. 2 w Radziejowie Kujawskim, „Z otchłani wieków”, R. 28, z. 3, s. 233–238.

- Gaul J.
1983 *Migracje grup ludzkich w pierwszej połowie I tysiąclecia n.e. w Europie Środkowej w świetle znalezisk przedmiotów miniaturowych i symbolicznych*, „Archeologia Polski”, t. 28, z. 2, s. 351–401.
- Gereta I.P., Charitonov E.A.
1979 *Čistilovskij mogil'nik*, (w:) *Mogil'niki...*, s. 136–141.
- Gudkova A.V., Fokeyev M.M.
1984 *Zemledel'cy i kočevniki v nizov'jach Dunaja I–IV vv. n.e.*, Kiev.
- Haimovici S.
1975 *Studiul resturilor faunistice depuse ca ofrandă în cimitirul de la Lețcani (jud. Iași)*, ArhMold., t. 8, s. 287–291.
- Ioniță I.
1966 *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș – Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, ArhMold., t. 4, s. 189–259.
- Kierzkowski K.
1956 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów*, „SprArch.”, t. 2, s. 61–64.
- Kokowsky E. i A.
1987 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w mikroregionie pomiędzy Huczwą, Bugiem i Bukową, Zamość*.
- Kokowski A.
1986a *La genèse des éléments culturels sur le territoire de la Pologne sud-est et de l'Ukraine ouest dans la période des influences romaines*, *Peregrinatio Gothica*, „Archaeologia Baltica”, t. 7 (1984/1985), s. 153–173.
1986b *Stan badań nad kulturą czerniachowską w Polsce*, (w:) *Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej*, Lublin, s. 13–23.
1986c *Zagadnienia interpretacji kulturowej materiałów typu Masłomęcz*, (w:) *Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej*, Lublin, s. 71–90.
1986d *Wielokulturowe stanowisko IC w Gródku nad Bugiem, gm. Hrubieszów, woj. zamojskie*, (w:) *SprUMCS*, s. 24–27.
1987a *Grupa masłomecka w okresie rzymskim*, Muzeum Okręgowe, Lublin.
1987b *Badania na stanowisku IC w Gródku nad Bugiem, gm. Hrubieszów*, (w:) *SprUMCS*, s. 25–28.
1987c *Chronologia grupy masłomeckiej*, (w:) *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. Streszczenia referatów, Lublin, s. 21–22.
- Kokowski A., Kurzątkowska U.
1986 *Cmentarzysko brytualne w Małomęczu, stan. 15, gm. Hrubieszów, woj. zamojskie*, (w:) *SprUMCS*, s. 10–15.
1987 *Badania na eponimicznym cmentarzysku grupy masłomeckiej w Małomęczu, stan. 15, gm. Hrubieszów*, (w:) *SprUMCS*, s. 28–32.
- Kokowski A., Mazurek W.
1987 *Stanowisko wielokulturowe nr 25 w Moroczynie, gm. Hrubieszów, woj. Zamość*, „SprArch.”, t. 39, s. 261–307.
- Kravčenko N.M.
1967 *Kosanovskij mogil'nik (po materiale m raskopok V.P. Petrova i N.M. Kravčenko v 1961–1964 gg.)*, MIA, t. 139, s. 77–135.
- Kucharenko Ju. V.
1980 *Mogil'nik Brest – Trišin*, Moskva.
- Liana T., Piętka-Dąbrowska T.
1962 *Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych w 1959 r. na stanowisku I w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 28, z. 2, s. 142–173.

Machno E. V.

- 1960 *Pamjatniki černjachovskoj kul'tury na territorii USSR (materija y k sostavleniju archeologičeskoj karty)*, MIA, t. 82, s. 9–83.
- 1967 *Raskopki na Kompanievskom mogil'niku*, (w:) *Archeologičeskie issledovanija na Ukraine v 1965–1966 gg.*, Kiev, s. 160–163.
- 1968 *Razvedki Levoberežnogo otrjada*, (w:) *Archeologičeskie issledovanija na Ukraine v 1967 g.*, t. 2, Kiev, s. 198–204.

Magomedov B. V.

- 1979a *Kaborga IV (raskopki 1973–1974 gg.)*, (w:) *Mogil'niki...*, s. 24–62.
- 1979b *Mogil'nik u gorodišča Gorodok na Južnom Buge*, (w:) *Pamjatniki d'evnich kul'tur Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, s. 105–114.

Makiewicz T.

- 1987 *Znaczenie sakralne tak zwanych „pochówków psów” na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 2, s. 239–277.

Mitrea B., Preda C.

- 1966 *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București.

Morinc S.

- 1961 *Novyj oblik dakijskoj kul'tury v rimskuju epochu (Otkrytija v Kilii, r-n Vedja, obl. Pitešt')*, „Dacia” N.S., t. 5, s. 395–414.

Nadachowski A., Wolsan M.

- 1989 *Ocena archeozoologiczna szczątków zwierzęcych ze stanowisk grupy masłomeckiej (młodszy okres wpływów rzymskich, południowo-wschodnia Polska)*, (w:) *Kultura wielbarska...*, t. II, s. 63–72.

Niewęglowski A.

- 1981 *Elementy religii*, (w:) *Prahistoria ziem polskich*, t. V, *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 429–448.

Nikitina G. F.

- 1985 *Sistematika pogrebal'nogo obrjada plemen černjachovskoj kul'tury*, Moskva.

Pačkova S. P., Jakovenko E. V.

- 1983 *Černjachovskij mogil'nik u s. Malinovcy na Dnestre*, (w:) *Archeologičeskie pamjatniki Srednego Podnestrov'ja*, Kiev, s. 55–61.

Petrov V. P.

- 1964a *Černjachovskij mogil'nik (Po materialam raskopok V.V. Chvojki v 1900–1901 gg.)*, MIA, t. 116, s. 53–117.
- 1964b *Maslovskij mogil'nik na r. Tovmač (Po materialam raskopok P.I. Smoličeva i S.S. Gamčenko v 1926, 1928 i 1929 gg.)*, MIA, t. 116, s. 118–167.

Piętko-Dąbrowska T.

- 1961 *Werbkowice-Kotorów, distr. de Hrubieszów. Tombe de femme à inhumation N° 1*, „Inventaria Archaeologica”, fasc. V.

Ploșor D. N.

- 1974 *Studiul Antropologic al osemintelor incinerate din necropole Geto-Dacice de la Bugeac*, „Pontica”, t. 7, s. 27–38.

Rafalovič I. A.

- 1986 *Dančeny. Mogil'nik černjachovskoj kul'tury III–IV vv. n.e.*, Kišinev.

Rikman E. A.

- 1966 *Pozdnie sarmaty Dnestrovsko-Dunajskogo meždureč'ja*, „Sovetskaja etnografija”, t. 1, s. 68–88.
- 1967 *Pamjatnik epochi velikogo pereselenija narodov. Po raskopkam poselenija i mogil'nika černjachovskoj kul'tury u sela Budešty*, Kišinev.

Rikman E. A., Rafalovič I. A., Chynku I. G.

- 1971 *Očerki istorii kul'tury Moldavii (II–XIV vv.)*, Kišinev.

- Sedov V. V.
1979 *Proischoždenie i rannijaja istorija Slavjan*, Moskva.
- Sinicyn I. V.
1959 *Archeologičeskie issledovanija Zavolžskogo otrjada (1951–1953 gg.)*, MIA, t. 60, cz. I, s. 39–205.
- Smilenko A. T.
1979 *Pogrebenija v s. Bašmačka*, (w:) *Mogil'niki...*, s. 13–23.
- Smirnov K. F.
1959 *Kurgany u sel Ilovatka i Politdel'skoe Stalingradskoj oblasti*, MIA, t. 60, cz. I, s. 206–322.
1975 *Sarmaty na Ilike*, Moskva.
- Sulimirski T.
1979 *Sarmaci*, Warszawa.
- Svešnikov I. K.
1957 *Mogil'niki lipickoj kul'tury v L'vovskoj oblasti (Raskopki u ss. Zvenigorod i Bolotnoe)*, „KS”, t. 68, s. 63–74.
- Symonovič E. A.
1952 *Pogrebenija V–VI vv. n.e. u s. Danilova Balka*, „KS”, t. 48, s. 62–70.
1955 *Pamjatniki černjachovskoj kul'tury stepnogo Podneprov'ja*, „Sovetskaja archeologija”, t. 24, s. 282–316.
1960 *Raskopki mogil'nika u ovčarni sovchoza Pridneprovskogo na Nižn'm Dnepre*, MIA, t. 82, s. 192–238.
1963 *Raboty na černjachovskich pamjatnikach v Pridneprov'e*, „KS”, t. 94, s. 80–87.
1967 *Novye raboty v sele Černjachove*, MIA, t. 139, s. 5–27.
1979 *Koblevskij i Ranževskij mogil'niki okolo g. Odessy*, (w:) *Mogil'niki...*, s. 63–111.
- Symonovič E. A., Gej O. A.
1978 *Černjachovskaja ekspedycja na Ukraine, Archeologičeskie otkrytija 1977 goda*, s. 388–389.
- Symonovič E. A., Kravčenko N. M.
1983 *Pogrebal'nye obrjady plemen černjachovskoj kul'tury*, Archeologija SSSR, Svod archeologičeskich istočnikov, DI–22, Moskva.
- Szyndlar Z.
1989 *Szczątki żółwi błotnych Emys orbicularis (L. 1758) ze stanowiska grupy masłomęckiej*, (w:) *Kultura wielbarska...*, t. II, s. 73–74.
- Ščerbakova T. A.
1981 *Mogil'nik pervych vekov našej ery u s. Etulija*, (w:) *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii (1974–1976 gg.)*, Kišinev, s. 106–116.
- Šilov V. P.
1959 *Kalinovskij kurgannyj mogil'nik*, MIA, t. 60, cz. I, s. 323–523.
- Teodor S.
1975 *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)*, ArhMold., t. 8, s. 121–201.
- Węgrzynowicz T.
1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.
- Vinokur I. S.
1979 *Ružičanskij mogil'nik*, (w:) *Mogil'niki...*, s. 112–135.
- Vinokur I. S., Ostrovskij M. I.
1967 *Rakoveckij mogil'nik*, MIA, t. 139, s. 144–159.
- Vinokur I. S., Vakulenko L. V.
1967 *Kiselevskij mogil'nik I–II vv. n.e.*, „KS”, t. 112, s. 126–131.
- Vjaz'mitina M. I.
1952 *Sarmatskie pogrebenija u s. Novo-Filippovka*, (w:) *Voprosy skifo-sarmatskoj archeologii*, Moskva, s. 220–244.

- 1953 *Vyvčennja sarmativ na terrytorii Ukraïn'skoi SSR*, „Archeologija”, t. 8, s. 56–74.
 1972 Zolotobalkovskij mogil'nik, Kiev.
 Zaharia N., Zaharia E., Palade V.
 1962 *Sondajul din necropola de la începutul epocii migrațiilor de la Pietriș (r. Bîrlad, reg. Iași)*, „Materiale și cercetări arheologice”, t. 8, s. 591–598.

JACEK ROGATKO

TIERÜBERRESTE AUF GRÄBERFELDERN DER MASŁOMĘCZ GRUPPE UND DER ČERNJACHOV KULTUR

Zusammenfassung

Zu einem der charakteristischen Merkmale der Masłomęcz Gruppe sind die Tierbestattungen (A. Kokowski 1986a, 163; idem 1986c, S. 82; A. Kokowski, W. Mazurek 1987, S. 294–295). Die im östlichen Teil des Kessels von Hrubieszów existierende Masłomęcz Gruppe (Phase C₁–D der römischen Periode – d.h. von der 1. Hälfte des III. bis Anfang des IV. Jh. u.Z.) bildet eine mehrkulturelle Struktur, die in ihren späteren Entwicklungsphasen der Černjachov Kultur am meisten ähnelte (A. Kokowski 1986c, S. 84; E. und A. Kokowscy 1987, S. 17). Deshalb ist es notwendig, die Funde der Tierüberreste von sepulkralem Charakter darzustellen, die den beiden Komplexen angehören. Die von uns formulierte Frage fand bisher, außer mehr oder weniger allgemeinen Besprechungen, keine eingehende Erörterung.

In Betracht wurden 19 Grabkomplexe von 5 Fundstellen der Masłomęcz Gruppe gezogen und 218 Objekte von 43 Gräberfeldern der Černjachov Kultur (Abb. 1; dazu merke: im Anhang steht ein Verzeichnis der auf den Karten berücksichtigten Fundstellen – Abb. 1–6). Ein Teil der Quellen zur Masłomęcz Gruppe wird zum ersten Mal veröffentlicht, die Angaben über die Černjachov Kultur wurden verschiedenerlei Fachliteratur entnommen.

Die im vorliegenden Artikel gebrauchten Termini wurden (in etwas modifizierter Form) der Abhandlung von T. Węgrzynowicz (1982, S. 26–28) entlehnt:

- Tierbestattung – ein ausschließlich zwecks des Deponierens vom Tierkörper bestimmtes Objekt. Man unterscheidet darunter die Tierskelettbestattungen, Tierbrandbestattungen, vollständige, partielle, selbständige und in Menschengräbern eingegrabene Bestattungen;
- Mensch-Tierbestattung – die im gemeinsamen Grab freigelegten menschlichen Überreste und ein komplettes Tierskelett. Man unterscheidet darunter die Mensch-Tierbrandbestattung, die Skelettbestattungen und die birituellen Bestattungen;
- Tierbeigabe – im Menschengrab aufgefundenes Fragment des unverbrannten Tierskeletts. Als Tierbeigabe hält man auch die Vogeleier;
- Tierbeimischung – im Menschengrab beigesetzte verbrannte Knochen von Tierskelettteilen.

Anhand der Analyse der gewonnenen Informationen wurde nachgewiesen, daß die Masłomęcz Gruppe und die Černjachov Kultur viele gemeinsame Merkmale hinsichtlich der Verwendung vom tierischen Material im Begräbnisritus aufweisen. Davon zeugen in erster Linie:

- ähnlicher Prozentsatz der Menschengräber mit unverbrannten Tierüberresten an der Gesamtzahl der Bestattungen, also in der Regel zwischen 1% bis 30% (Tabelle 1);
- Vorhandensein gleicher Kategorien der Tierbestattungen (Abb. 2); in der Černjachov Kultur treten außerdem die Brandbestattungen und Tierbeimischungen auf;
- Beisetzen auf Gräberfeldern der Masłomęcz Gruppe der Tierarten, die auf Nekropolen der Černjachov Kultur registriert wurden (Abb. 4–6);
- Anlegen wenigstens einiger Tierbestattungen an den absichtlich ausgewählten (?) Stellen und am Rand der Gräberfelder.

Erfasste Differenzen, kennzeichnend für Masłomęcz Gruppe:

- verhältnismäßig große Menge der Tier- und Mensch-Tierbestattungen im Vergleich mit der Anzahl gleichartiger Objekte aus dem Gebiet der Černjachov Kultur; einen Sonderfall bilden innerhalb der Masłomęcz Gruppe die birituellen Mensch-Tierbestattungen aus Moroczyn, Fundst. 25 (Tabelle 2–5);
- eigenartige Auswahl der in Menschen- und Tierbestattungen freigelegten Tierarten wie: Vieh, Schwein, Schildkröte, Hase und Hund – die ganz selten auf Gräberfeldern der Černjachov Kultur auftreten, wo üblicherweise die Knochen von Schafen oder Ziegen und Vögeln dominieren (Abb. 7–9);
- Fehlen von sog. losen Funden der Tierknochen, weiter von Gruben mit Überresten der Festmähler sowie auch Vogeleiern in Menschengräbern, sie sind hingegen in der Černjachov Kultur häufig zu treffen;
- die gegenüber der Černjachov Kultur ziemlich ungewöhnlichen Stellen, wo die Tierüberreste in Menschengräbern deponiert wurden: in der Grabdecke, unter Extremitäten des Toten, innerhalb der fehlenden Teile des menschlichen Skeletts;
- keine genauso wie in der Černjachov Kultur sichtbaren Wechselbeziehungen zwischen dem Alter und Geschlecht der Toten und den mit ihnen beigesetzten Tierarten (Abb. 10–11).

Erstaunlich ist, daß obwohl wir für die Masłomęcz Gruppe über viele Analogien aus dem Bereich der Černjachov Kultur verfügen, so kommen sie überwiegend aus weit liegenden Fundstellen Moldaus und südlicher Dnjeprgebiete her. So verschiedenartige Verbindungen kann man mit langer Wanderung der „Idee“ (mittels Difusion?, Migration?) assoziieren oder sogar mit scheinbarer und zufälliger Übereinstimmung der Beobachtung. Beim Versuch der Erklärung der angenommenen Genese der nekropolischen Tierbestattungen in der Černjachov Kultur und in der Masłomęcz Gruppe sollen die Elemente in Erwägung gezogen werden, von denen der Begräbnisritus jener Kulturgruppen geprägt worden war.

Es ist zu vermuten, daß die Verwendung in der Černjachov Kultur der Tierbrandbestattungen und Tierbeimischungen auf alte Traditionen der geto-dakischen und der Przeworsk Kultur zurückzuführen ist.

Keine entsprechenden Analogien findet auch die birituelle Mensch-Tierbestattung aus Etulija XII (Moldau), unikal sogar allein in der Černjachov Kultur. Derartige Objekte sind übrigens sehr selten vorhanden und beschränken sich nur auf einige Kulturen.

Die von den skythisch-sarmatischen Kreisen gehenden Anregungen konnten das Auftauchen von Tierskelettbestattungen innerhalb der Černjachov Kultur zur Folge haben, wo Schafe oder Ziegen und Pferde bestattet wurden, und auch, von den in menschlichen Körpergräbern freigelegten Beimischungen von Knochen der Schafe oder Ziegen, des Viehs und der Pferde (E.A. Rikman 1966, S. 86–87; I.S. Vinokur 1979, S. 127; V.V. Sedov 1979, S. 82), die oft mitsamt den Eisermessern auftraten (Abb. 3, Tabelle 6). Die Wanderungen der sarmatischen Stämme zogen nach sich aller Wahrscheinlichkeit nach auch die einfachere Verbreitung der Kulturtraditionen, indem sie einen günstigen Nährboden innerhalb der Glauben der heimischen Bevölkerung gefunden hatten.

Die Genese der Tierbestattungen in der Masłomęcz Gruppe ist noch nicht klar. Behilflich sind dabei die chronologischen Bestimmungen hinsichtlich der Tierbestattungen, die in Menschengräbern eingegraben wurden (bei der Annahme ihrer zeitlicher „Nähe“). Die älteste Tierbestattung (postkraniales Schafskelett, eingegraben im Grab 132 aus Masłomęcz, Fundst. 15) könnte somit aus der Phase C₂ der römischen Periode kommen. Sonstige Tier- und Mensch-Tierbestattungen aus Gródek am Bug, Fundst. 1C, Masłomęcz, Fundst. 15, Moroczyn, Fundst. 25 und Werbkowice-Kotorów beziehen sich aller Wahrscheinlichkeit nach auf die Phasen C₃–D der römischen Periode. Genauso sind die Menschengräber mit datierenden Funden, ausgestattet mit vereinzelt Tierknochen, auf die Phasen C₂–D der römischen Periode zu datieren.

Nach dem Vorschlag von A. Kokowski (1987c) hinsichtlich der Chronologie der Masłomęcz Gruppe, ist das auf ihren Nekropolen auftretende Tiermaterial mit den Phasen II–IV der

Masłomęcz Gruppe zu verknüpfen. Sie entsprechen den Perioden, in welchen die Černjachov- (Phase II) und die sarmatischen Elemente (Phase III) wegen der wielbarkischen dominieren. So kann man die Tierbestattungen verschiedener Kategorien grundsätzlich mit südlichen und östlichen Auswirkungen verbinden, ohne die Richtungen von etwaigen Entlehnungen genau zu präzisieren.

Zusammenfassend läßt sich feststellen, daß sich die Masłomęcz Gruppe hinsichtlich der Verwendung der Tierüberreste im Begräbnisritus im Rahmen der großen Verschiedenheit der Černjachov Kultur enthält. Die eigenartigen Verbindungen der Masłomęcz Gruppe sind durch mehrseitige interkulturelle Kontakte zu erklären, die in den archäologischen Quellen gut belegt sind (z.B. A. Kokowski 1987a, S. 7–8). Die Differenzen sind dagegen wahrscheinlich als Folge sowohl der lokalen Verarbeitung von fremden Mustern zu betrachten, als auch als Beweis, daß in der besprochenen Gruppe die eigenen, originalen Traditionen gepflegt worden waren.

Übersetzt von Anna Bender

Adres Autora:

Mgr Jacek Rogatko

Muzeum Wsi Lubelskiej

al. Warszawska 96

20-833 Lublin

ANEKS

Wykaz stanowisk występujących na mapach (ryc. 1–6)

Wykaz podzielony jest na dwie części, posiadające odrębną numerację. Numery stanowisk odpowiadają numerom zamieszczonym na mapach. Do wykazu dołączono podstawową literaturę dotyczącą poszczególnych stanowisk. Dla grupy masłomeckiej część źródeł, która nie była wcześniej publikowana, pochodzi z prywatnej kartoteki dra A. Kokowskiego, uprzejmie udostępnionej autorowi.

Grupa masłomecka¹⁹

1. Gródek nad Bugiem, stan. 1A, gm. Hrubieszów, woj. Zamość.
Lit.: K. Kierzkowski 1956, s. 61.
2. Gródek nad Bugiem, stan. 1C, gm. Hrubieszów, woj. Zamość.
Lit.: T. Borodziej, A. Kokowski 1985, s. 15; A. Kokowski 1986d, s. 24; tenże 1987b, s. 25–26; T. Borodziej-Mazurek 1988, s. 310, 312; A. Nadachowski, M. Wolsan 1989, s. 65; Z. Szyndlar 1989.
3. Masłomęcz, stan. 15, gm. Hrubieszów, woj. Zamość.
Lit.: A. Kokowski 1986a, s. 163; A. Kokowski, U. Kurzątkowska 1986, s. 11; ci sami 1987, s. 29; A. Nadachowski, M. Wolsan 1989, s. 64 i n.

¹⁹ Groby zwierzęce wkopane w pochówki ludzkie grupy masłomeckiej nie posiadają odrębnych numerów porządkowych, dany numer odpowiada więc jednocześnie grobowi ludzkiemu i zwierzęcemu. W niniejszym artykule zachowano numerację ustaloną przez dra A. Kokowskiego, badacza cmentarzysk w Gródku nad Bugiem, stan. 1C i w Masłomęczu, stan. 15. Nie traktował on pochówków zwierzęcych tego rodzaju jako oddzielnych zespołów, przyporządkowując im numer grobu ludzkiego, który naruszały.

4. Moroczyn, stan. 25, gm. Hrubieszów, woj. Zamość.
Lit.: A. Kokowski, W. Mazurek 1987, s. 265, 267, 277, 279, 284–287; Z. Bocheński, A. Nadachowski, M. Wolsan 1987.
5. Werbkowice-Kotorów, stan. 1, gm. Hrubieszów, woj. Zamość.
Lit.: T. Piętka-Dąbrowska 1961; T. Liana, T. Piętka-Dąbrowska 1962, s. 153–154.

Kultura czerniachowska

1. Alexandru-Odobescu, r. Călărași.
Lit.: B. Mitrea, C. Preda 1966, s. 99, 101–103.
2. Balcata II, raj. Kriuljany.
Lit.: G.B. Fedorov, M.G. Rošaľ 1981, s. 91, 93, 95–99.
3. Bašmačka, raj. Solenaja, obl. Dnepropetrovsk.
Lit.: A.T. Smilenko 1979, s. 17, 21.
4. Budešty, raj. Kriuljany.
Lit.: E.A. Rikman 1967, s. 43, 60–61, 63–65, 73–74, 80, 85.
5. Cholmskoe, raj. Arciz, obl. Odessa.
Lit.: A.V. Gudkova, M.M. Fokeev 1984, s. 63, 68–69.
6. Černjachov²⁰, raj. Kagarlyk, obl. Kiev.
Lit.: V.P. Petrov 1964a, s. 77–81, 83; E.A. Symonovič 1967, s. 20, 23–24.
7. Čystilov, raj. Zborov, obl. Ternopol'.
8. Dančeny, raj. Kišinev.
Lit.: I.A. Rafalovič 1986, s. 38–39, 48–49, 50–52, 54–55, 65–67, 76–77, 87–89, 100–102, 105–111.
9. Danilova Balka, raj. U ĵanovka, obl. Kirovograd.
Lit.: E.A. Symonovič 1952, s. 63–65.
10. Derevjannoe, raj. Obuchov, obl. Kiev.
Lit.: E.A. Symonovič 1963, s. 84.
11. Etulija XII, raj. Vulkanešty.
Lit.: T.A. Ščerbakova 1981, s. 110.
12. Gavrilovka, raj. Novovorocovka, obl. Cherson.
Lit.: E.A. Symonovič 1955, s. 301–303; tenże 1960, s. 205–208, 211–212, 214–216.
13. Gorodok, raj. Veselinovo, obl. Nikolaev.
Lit.: B.V. Magomedov 1979b, s. 108–109.
14. Gurbincy, raj. Srebnoe, obl. Černigov.
Lit.: E.V. Machno 1960, s. 62–63; E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko 1983, s. 66.
15. Independența, r. Călăriși.
Lit.: B. Mitrea, C. Preda 1966, s. 47–48, 50–51, 53–57.
16. Izvorul, r. Giurgiu.
Lit.: B. Mitrea, C. Preda 1966, s. 70, 73–77.
17. Kaborga IV, raj. Očakov, obl. Nikolaev.
Lit.: B.V. Magomedov 1979a, s. 25–26, 39, 42, 44, 46.
18. Kamenka, raj. Kamenka-Dneprovsk, obl. Zaporož'e.
Lit.: E.A. Symonovič 1955, s. 289.
19. Koblevo, raj. Berezanka, obl. Nikolaev.
Lit.: E.A. Symonovič 1979, s. 71, 76, 78, 81–86.

²⁰ W niektórych grobach ludzkich odkrytych na tej nekropoli wystąpiły muszle rzeczne (np. grób 107 czy 119) w liczbie do kilku sztuk. Nie jest jednak znana ich lokalizacja w obrębie jam grobowych oraz nie wiadomo, czy nie były one przypadkiem obrobione – nie wchodziłyby wtedy w zakres naszych zainteresowań.

20. Kosanovo, raj. Gajsin, obl. Vinnica.
Lit.: N.M. Kravčenko 1967, s. 86–88.
21. Leŭciani, r. Iași.
Lit.: C. Błoŝiu 1975, s. 234–238; S. Haimovici 1975, s. 287–288.
22. Malaeŝty, raj. Ryškany.
Lit.: G.B. Fedorov 1960a, s. 263–267, 269–270, 273–279.
23. Malinovcy, raj. Kamenec-Podol'skij, obl. Chmel'nick.
Lit.: S.P. Pačkova, E.V. Jakovenko 1983, s. 55, 57–58.
24. Maslovo, raj. Zlatopol', obl. Čerkassy.
Lit.: V.P. Petrov 1964b, s. 130–131, 136–138, 140, 142, 146, 148, 150, 152.
25. Novo-Aleksandrovka II, raj. Zaporož'e, obl. Zaporož'e.
Lit.: A.T. Brajčevskaja 1960, s. 167–171.
26. Olteni, r. Videle.
Lit.: B. Mitrea, C. Preda 1966, s. 60–64.
27. Pietriș, r. Bîrlad.
Lit.: N. Zaharia, E. Zaharia, V. Palade 1962, s. 593–594.
28. Pisarevka, raj. Novye Sanžary, obl. Poltava.
Lit.: E.V. Machno 1968, s. 201.
29. Rakovec-Česnovskij, raj. Zbaraž, obl. Ternopol'.
- Lit.: I.S. Vinokur, M.I. Ostrovskij 1967, s. 145–146, 148–149, 152, 155.
30. Ranževoe, raj. Kominternovskoe, obl. Odessa.
Lit.: E.A. Symonovič 1979, s. 97, 105.
31. Romaški, raj. Rakitnjany, obl. Kiev.
Lit.: M. Ju. Brajčevskij 1960, s. 111–112.
32. Rudka, raj. Kremenec, obl. Ternopol'.
- Lit.: Ju.V. Kucharenko 1980, s. 84–86.
33. Ružičanka, raj. Chmelnick, obl. Chmelnick.
Lit.: I.S. Vinokur 1979, s. 114, 120–125, 127.
34. Sabadaš-Ochmatovo, raj. Žaškov, obl. Čerkassy.
Lit.: E.A. Symonovič, O.A. Gej 1978, s. 388.
35. Spanțov, r. Oltenita.
Lit.: B. Mitrea, C. Preda 1966, s. 28, 30–34, 37–40.
36. Tirgșor²¹, r. Ploești.
Lit.: G. Diaconu 1965, s. 47–48, 52, 54–58, 60–67, 70–72.
37. Vlad Tepeș, r. Călărași.
Lit.: B. Mitrea, C. Preda 1966, s. 85–86.
38. Vojskovoe, raj. Solone, obl. Dnepropetrovsk.
Lit.: A.V. Bodjanskij 1968, s. 173, 175–176.
39. Zajačivka, raj. Šargorod, obl. Vinnica.
Lit.: P.I. Chavljuk 1974, s. 70–71.
40. Žovnin, raj. Černobaj, obl. Čerkassy.
Lit.: E.A. Symonovič, N.M. Kravčenko 1983, s. 66.

²¹ Dane zbiorcze dotyczące grobów szkieletowych zawierających kości zwierzęce nie pokrywają się w kilku przypadkach ze szczegółowymi opisami pochówków i ich inwentarzami (gr. 79, 80, 91, 129, 136, 166, 179, 264). Ostatecznie ustalono łączną liczbę ludzkich grobów szkieletowych ze szczątkami zwierzęcymi na 18 zamiast 16 podanych w tekście publikacji G. Diaconu (1965, s. 52).

